

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟ ΠΡΟΚΛΟ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΑΦΗΓΗΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΘΕΣΕΙΣ

Α) Εισαγωγικά

Στις επιστημολογικές δεσμεύσεις των φιλοσοφικών αναλύσεών του ο νεοπλατωνικός στοχαστής Πρόκλος εντάσσει μονίμως μία –θα την χαρακτηρίσαμε ως αὐτορρυθμιστική– έρευνητική προϋπόθεση, ή όποία δέν απέχει ιδιαίτερα από τὸ νά τήν ὀνομάσουμε ὀλισθητική: τὸ νά μὴν ἀπομονώνει μεταξύ τους τὰ θέματα πού προηγουμένως ἔαλλαν, ἀλλά νά τὰ ἐντάσσει, παρὰ τήν ιδιαιτερότητά τους καί τίς διαφορές τους, σ' ἓνα ἐνιαῖο θεωρητικό πλαίσιο καί σέ μία κοινή στόχευση ἀποδείξεων, συνθετικῶν κρίσεων, ἐξηγητικῶν προτάσεων καί ἀφηγηματικῶν ἐρμηνειῶν. Στήν ἐν λόγω προϋπόθεση, μάλιστα, ἀποσπείρει ἰσχύ ἐπαστάθους κανονιστικῆς ἀρχῆς, ἀνεξαρτήτως ἀπό τὸ ζήτημα πού ἐκάστοτε ἔχει τεθεῖ πρὸς ἔρευνα καί ἀπό τήν ἔκταση τῶν ἱστορικῶν προτυπώσεων καί, ὅσοις βεβαίως ἐπηρεάζουν τόσο τήν ποικιλία ὅσο καί τήν πυκνότητα τῶν ἐννοιολογικῶν πλαισιώσεων του, στήν προοπτική τῆς, ὅσον ἐνδοῦ, εὐρύτερης, ἀντικειμενικῆς καταγραφῆς του. Ἐξάλλου, ὁ ἴδιος ἴσως εἶναι σέ κορυφαῖο βαθμὸ ἀπαράμιλλος ἱστορικός ὄχι μόνον τῆς φιλοσοφίας ἀλλά τοῦ συνόλου τῆς γραμματειακῆς παραγωγῆς, καθ' ὅτι χρησιμοποιεῖ μέ ἐκπλήσσουσα ἄνεση τόσο τὴ δραματική καί γοητευτική περιπέτεια τῆς ἐλληνικῆς πνευματικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὸν 8^ο αἰῶνα π.Χ. ἕως καί τὸν 5^ο αἰῶνα μ.Χ. ὅσο καί σέ ἐκτενὴ βαθμὸ τὰ θρησκευτοφιλοσοφικά ρεύματα τῆς Ἀνατολῆς. Μὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν κανονιστικότητα ἀναδύεται καί ἡ κριτική πλευρὰ τοῦ στοχασμοῦ του, ἡ ὁποία συνοπτικά ἀποτυπώνεται ὡς αὐθυπέρβαση τοῦ κάθε θεωρητικοῦ κλάδου, ὥστε νά ἀναδείξει τίς ἐπικοινωνιακές δυνατότητές του καί τίς ἐν ταυτῷ, οὕτως εἰπεῖν, ὑποχρεώσεις του. Ἔτσι, συγκροτεῖται ἓνας κόσμος ἀμοιβαιοτήτων, ὁ ὁποῖος ὀφείλει τὸν λόγο τῆς παρουσίας του ὄχι στήν ἐπικυριαρχία του ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἀλλὰ στήν τροφοδότησή του ἐκ τοῦ περιεχομένου τους, ἐπικεντρώνοντας τὴν οἰκεία του συμβολὴ σέ μία συναρμοστικῶν στοχεύσεων μετα-σύνθεσή τους, δηλαδή ὡς πρὸς τὴν προοπτική ἐφαρμογῆς τους –καὶ ὄχι ὑπὸ τὸν τύπο τοῦ περιπτωσιακοῦ συμβεβηκότος– σέ περιοχὲς πού ἐκ πρώτης ὄψεως κινουῦνται ἐκτὸς τῆς σημασιολογικῆς ἐμβέλειάς τους. Ἔτσι, στὰ κείμενά του ὁ κάθε

τομέας θεωρητικής προσέγγισης δέν προσλαμβάνει τη σημασία του αποκλειστικά από τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενό του ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τομείς, μὲ ὅσους φαίνεται ὅτι ἔχει, μὲ βάση τὰ ἀντικείμενα ἀναφορᾶς τους, πραγματολογικὲς σχέσεις καὶ συνεπαγωγικῶς ἀναπτύσσει καὶ νοηματικές¹.

Ἡ ρήτρα του, λοιπόν, εἶναι ὑποχρεωτική: ἡ κατὰ περίπτωση κυριαρχοῦσα ἐρευνητικὴ κατεύθυνση ἐμπεριέχει πλεῖστες ἄλλες, μὲ τὸν οἰκεῖον της βέβαια τρόπο, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀρθρώνεται καὶ μὲ τὸν ἰδιότυπο λειτουργισμὸ τῶν ὑπολοίπων πρὸς τὸν ὁποῖο μονίμως ἐξίσταται, ὑπὸ τῇ μορφῇ μιᾶς ἀναδραστικῆς καὶ διαδραστικῆς συνεργασίας. Ὁ στόχος λοιπόν πού ἐντοπίζουμε σὲ ὅλες τὶς πραγματεῖες τοῦ Πρόκλου εἶναι νὰ συγκροτηθεῖ ἓνα συνεκτικὸ καὶ ὁλοτελὲς σύστημα σκέψης, τὸ ὁποῖο νὰ ἀποκλείει τόσο τὶς σχάσεις στοὺς ἐννοιολογικοὺς συσχετισμοὺς ὅσο καὶ τὰ ἀπομονωμένα θεωρητικὰ πεδία. Θὰ μπορούσαμε δηλαδὴ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἐδῶ λειτουργεῖ ἡ σχέση «ἐν-πλήθος», μὲ τὸν δεῦτερο ὅρο νὰ ἀποτυπώνει τὶς ἀπειρες δυνατότητες ἔκφρασης τοῦ πρώτου, τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους ἀποκτᾶ οὕτως εἰπεῖν συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ τελευταία παράμετρος ἔχει τὴν ἀξονικὴ ὁριογραμμισμὴ της, τὸ ὅτι δηλαδὴ ἐπανασυνθέτει ἡ ὁποία ἐπιμέρους ἐνότητες τὸ οἰκεῖο της πεδίο, κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ ἐξακτινώνει μίᾳ πληθώρα ἐνεργητικῶν προβολῶν καὶ νὰ μὴν κι-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Ἡ πραγματεία στὴν ὁποία κατεξοχὴν ἀφοσιώνεται τὰ ἀνωτέρω εἶναι τὸ -τύποις- ὑπομνηματιστικὸ ἔργο τοῦ Πρόκλου στὸν πλατωνικὸ διάλογο *Τίμαιον*, ὅπου, γὰρ παράδειγμα, μπορούμε νὰ συναντήσουμε συσχετισμοὺς ἀκουστικῆς καὶ μεταξὺ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας. Πὰ μία συστηματικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος, πρ. Α. ΚΟJÉVE, *Essai d'une histoire raisonnée de la philosophie païenne*, τόμ. III, Paris 1973, σσ. 336-480. Στὴν ἐν λόγω μελέτη ἀναλαμβάνεται τὸ κορυφαῖο ἐγχείρημα νὰ ἀποδειχθεῖ τὸ ἔάν ὁ Πρόκλος συγκροτεῖ ἓνα ἐνιαῖο σύστημα Γνώσης, καὶ μὲ τὴ στόχευση νὰ διευκρινισθεῖ ἂν ἀξιοποιεῖ καὶ σὲ ποῖόν βαθμὸ τὸ σύνολο τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Προσωκρατικῶν. Ἰδιαίτερος σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Alexandre Kojève ὅταν ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει πότε ὁ νεοπλατωνικὸς σχολάρχης λειτουργεῖ σὲ ἐρευνητικὰς ἐκδιπλώσεις του παραθετικά καὶ πότε συνθετικά. Κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, πρόκειται γὰρ μίᾳ μελέτη-σταθμῷ, καθ' ὅτι ἐπιπλέον ὁ συντάκτης της ἀναλαμβάνει νὰ ἀναγνώσει τὸν Πρόκλο καὶ ὑπὸ τὸ ἐγελιανὸ πρίσμα, στόχευση ἡ ὁποία ἐνίοτε λειτουργεῖ καὶ ἀντίστροφα, ὁπότε ἡ πραγματεία του ἔρχεται νὰ φωτίσει τρόπους ἐρμηνείας καὶ ἀνακατασκευαστικῶν ἀναagnώσεων τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἐν συνόψει: ἀνακαλύπτει ὀψεις τῆς διαχρονικότητος τῶν νεοπλατωνικῶν ἀνιχνεύσεων, τὸ πῶς ἔχουν τὶς προϋποθέσεις νὰ διαλέγονται μὲ τοὺς ἐκάστοτε νέους καιροὺς τοῦ πνεύματος. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐπιστημολογία τοῦ Πρόκλου ὡς συνεκτικοῦ συστήματος γνώσης, παραλέμπουμε στὴν κατεξοχὴν συστηματικὴ, καὶ μὲ ἐξαντλητικὴ χρῆση τῶν πηγῶν, μελέτη τοῦ L. SORVANES, *Proclus. Neoplatonic Philosophy and Science*, Edinburgh, Edinburgh UP, 1996. Πρόκειται γὰρ ἓνα ἐρευνητικὸ ἐγχείρημα τὸ ὁποῖο ἔρχεται νὰ ἀποτυπώσει τὴν κορυφωση τῶν γνωσιολογικῶν ἀνιχνεύσεων τῆς Νεοπλατωνικῆς Σχολῆς ἀπὸ τὸν Πρόκλο, μὲ ἀκριβέστατη χρῆση καὶ τῶν σχετικῶν ἐννοιῶν, τόσο τῶν χρησιμοποιουμένων ἀπὸ τὸν σχολάρχην τῆς Ἀκαδημίας ὅσο καὶ τῶν ὅσων ἔχουν ἀναπτυχθεῖ κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

νεῖται μὲ τοὺς δεσμευτικοὺς ὅρους τῶν παθητικῶν ἀπορροφήσεων. Ἄρα, ὅσο καὶ ἂν αὐξάνονται οἱ θεωρητικὲς διακλαδώσεις, ὁ παράγων τῆς ἐνό- τητας δὲν ἀπεμπολεῖται.

Ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐρευνητικὴ ρήτρα, σὲ μία μακροσκοπικὴ προσέγγι- ση θὰ ἔχουμε τὰ ἐχέγγυα νὰ ἀναγνώσουμε στὸ σύνολο ἔργο τοῦ νεοπλα- τωνικοῦ σχολάρχου τὸ πῶς συγκροτεῖται ὅ,τι θὰ ὀριζόταν ὡς θεωρητικὴ τελολογία, ἡ ὁποία, μὲ τὶς κατὰ περίπτωσιν προτεραιότητες-κυρίαρχες ἀρμοδιότητες, θὰ καταθέτει πλήρως αἰτιολογημένα ἐξηγητικὰ καὶ ἐρμη- νευτικὰ σχήματα γιὰ τὴν οἰαδήποτε ἐπὶ μέρους περιοχὴ τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ ἰσχυρὰ θεμελιωμένες ὑποθέσεις γιὰ τὴν περιοχὴ ποὺ ὑπερβαίνει τὸ ἐπιστητό. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας θὰ κατέχει κυρίαρχη παρουσία στὴν δεύτερη περίπτωσιν. Στὴν γενικὴ ἐκδοχὴ τῶν ἐδῶ διαμειβόμενων, πρόκει- ται γιὰ τὴν, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὸ εἶναι καὶ στὸ συνειδέναι μὲ τὶς προσιδιάζουσες ἐκάστοτε ἐξειδικεύσεις, οἱ ὁποῖες ἐπὶ πλέον ἀνάγονται καὶ στὸν κόσμον τοῦ Ἐκείθεν, μὲ ἐφαλτήριο ἀνώτατης τάξης γνωστικὲς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ προοπτικὴ τῇ διάνοι- ξῇ τῶν ὑπαρξιακῶν ὀριζόντων του. Μὲ ἄλλους λόγους, θὰ καταστεῖ σαφὲς ὅτι ἀρθρώνονται μία γενικὴ καὶ οἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστημολογίες, οἱ ὁποῖες ὥστόσο, πέραν τοῦ ἀποστηρῶς ἐρευνητικοῦ χαρακτήρα τους καὶ τῶν αὐτόνομων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βηματισμῶν τους, ἐπιλαμβάνονται καὶ τοῦ ζητήματος νὰ ἀναδείξουν τὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν δεουσῶν αὐτοαναγωγῶν θὰ ὀργανώσει μὲ ἐδραῖο τρόπο τὴν ὑπαρξὴν του καὶ τὸ πῶς ἀκολουθῶς θὰ στραφῇ στὸ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ θεῖον. Οἱ ἀκροτε- λεύτειες δύο στοχεύσεις ἐμφανίζονται στὰ ἔργα τοῦ νεοπλατωνικοῦ στο- χαστῇ ὡς κεφαλαιώδους σημασίας, ἐναφορικὰ μὲ τὴν διαμόρφωσιν τῶν κατηγοριῶν ἐκείνων οἱ ὁποῖες θὰ περιγράψουν τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὁποῖας τάξης ἀξιολογοῦ. Ὅρίζουν, δηλαδή, τὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ συ- γκροτήσῃ τὶς αὐτοαναφορὰς του καὶ τὴν παρουσία του στὸ εὐρύτερο καὶ ἐπικαίρως διαμορφούμενο περιβάλλον του, ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, καὶ τὸ πῶς θὰ ἐπιλέξῃ νὰ ἀναχθεῖ σὲ ὅ,τι τὸν ὑπερβαίνει, προκειμένου νὰ προσ- δώσῃ μία δυναμοκρατικὴ διαύγασιν στὴν ὑπόστασίν του, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅθεν, δὲν θὰ ἀπείχαμε τῆς νομιμότητος, ἂν ὑποστηρίζαμε ὅτι ὁ ἐκ Λυ- κίας καταγόμενος φιλόσοφος συγκροτεῖ, ἀκόμη καὶ ὅταν ἐπιμελεῖται αὐστηρῶν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων, μία γενικευμένη Ἀνθρωπολογία, ὅψεις τῆς ὁποίας θὰ παρακολουθήσουμε στὴ συνέχειαν, μὲ ἀφορμὴ ὀρι- σμένες ἀπόψεις του περὶ μουσικῆς, καλλιτεχνικὸ προϊόν ποὺ παρουσιάζει ἰδιαίτερες ἐπιδόσεις στὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ στοχα- σμοῦ, τόσο σὲ ἐπίπεδο συστηματικῶν συνθέσεων ὅσο καὶ σὲ αὐτὸ τῶν ἐνθουσιαστικῶν ἢ ἀκόμη καὶ μυητικῶν καταστάσεων ποὺ διαμορφώνει. Γενικότερα, πάντως, ἡ μουσικὴ συνιστᾷ ὅρον γιὰ ποιοτικὲς ἀξιολογήσεις τῶν πολιτιστικῶν ἐξελίξεων –συνάφεια ποὺ τουλάχιστον κατὰ τὴν περίο- δον τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος εἶναι διάχυτη–, καθ' ὅτι συνυφαίνεται στενὰ μὲ τὶς ἀνθρώπινες ἀνησυχίες στὸν τομέα τοῦ ἐμπλουτισμοῦ, ἢ ἀκόμη καὶ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

τῆς μεταμόρφωσης, τοῦ καθ' ἡμέραν βίου². Καὶ προφανῶς θὰ πρόκειται γιὰ ἓνα καλλιτεχνικὸ εἶδος ποὺ θὰ συνδέεται μὲ τὸ σύνολο τῶν ὑπολοίπων γιὰ τὴ μετάβαση σ' ἓναν κόσμο ποὺ διεκδικεῖ τὴν ὅλο καὶ περαιτέρω μύηση στὸ «καθ' ὅλου», σὲ ὅ,τι ὑπερβαίνει τὴν ὑποταγὴ στὴ συμβατικότητα τῶν διαχειριστικῶν καταγωγῶν πρὸς τὴ μετριότητα.

Β) Ἡ μουσικὴ καὶ οἱ αὐτοῦ περβάσεις της

Ἄν παρακολουθήσουμε τὰ σχετικὰ κείμενά του, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος υἱοθετεῖ σὲ μείζονα βαθμὸ τὶς ἀνωτέρω συνυφάνσεις καὶ ἀπέχει παρασάγγας ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδώσει στὴ μουσικὴ ἓναν αὐτόνομο καὶ αὐτοοριζόμενο χαρακτήρα. Ὅθεν, δὲν τὴν ἀντιμετωπίζει μόνον μὲ αὐστηρὲς καλλιτεχνικὲς καὶ αἰσθητικὲς προδιαγραφές, ὅποτε σαφέστατα θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι δὲν τὴν συνυφαίνει ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν περιοχὴ ἐκείνων τῶν ψυχολογικῶν διεργασιῶν ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις της. Δὲν τὴν ἐγκαθιστᾷ σὲ ἐκείνον τὸν ἀστερισμὸ τῶν δημιουργικῶν σχηματοποιήσεων ποὺ θὰ διαμόρφωνε μονοσημάντως ἑμμετρες καὶ ρυθμικὲς διακλαδώσεις γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν συναισθηματικῶν διακυμάνσεων. Δὲν υἱοθετεῖ ἐπ' οὐδενὶ τὴν ἀποψη: «ἡ τέχνη γιὰ τὴν τέχνη», καθ' ὅτι θεωρεῖ ἀδιαπραγμάτευτα πὼς ὁδηγεῖ σ' ἓναν ἀπομονωτισμὸ καὶ σὲ μίαν μονοσημαντικὴν τὰ καλλιτεχνικὰ προϊόντα ἀπὸ τὴ γενικότερη ἀνθρώπινη περιπέτεια ὡς πρὸς τὴν ὑπερβασι τῶν παθογενειῶν της καὶ τὴν διεκδίκηση τοῦ ὅλου καὶ περαιτέρω βελτίονος. Ἀποδίδει λοιπὸν στὴ μουσικὴ εὐρύτερη σημασία καὶ ἀποστολή, ἀναδεικνύοντας διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐπέκτασης ἀνσηματίας μὴ ἐμφανεῖς ἐξαρχῆς – ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκτίμησή του σαφῶς ὑπαρχόντες – δυνατότητες παρουσίας της σὲ ποικίλα πεδία στοχασμῶν, προθετικῶν διαθέσεων καὶ δράσεων.

2. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπουμε στὶς ἀκόλουθες γενικὲς ἐπισημάνσεις τοῦ Ἐ. Παπανούτσου: «Μέσα σὲ κάθε ἀληθινὸ καλλιτέχνημα ἔχομε μιά παράσταση τῆς πραγματικότητας ποὺ μᾶς τὴν παρουσιάζει πνευματικὰ μεταστοιχειωμένη. Ἐχομε δηλ. ἓνα πλάσμα-σύμβολο ποὺ μὲ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα τῶν νόμων τῆς μορφῆς του ἐξωτερικεύει μιά προσωπικὴ πείρα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, ἐκφράζει μὲ τὴ γλῶσσα ἓνα νόημα. Ὁ καλλιτέχνης ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀντιγράφει: τὴν μεταπλάθει [...]. Αὐτὴ τὴν πνευματικὴ μεταστοιχείωση τῆς πραγματικότητας μπορούμε νὰ τὴν ἴδουμε καθαρά σὲ μίαν καλὴ τέχνη ἀπὸ τὶς λεγόμενες ἀφηρημένες – στὴ Μουσικὴ» (Αἰσθητική, Ἀθήνα 1969, σ. 319). Νὰ διευκρινίσουμε ὅτι ὡς ἀφηρημένον ἐδῶ πρέπει νὰ ἐννοεῖται ἡ ὑπερβασι τοῦ περιπτωσιακοῦ, ἡ ὁποία ὁμως, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε, δὲν εὐδοκμεῖ ἰδιαιτέρως στὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν, ἢ τουλάχιστον θὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι προσεγγίζεται ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ συγκεκριμένου. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἰσηγεῖται ἓναν λυρισμὸ ὡς καλλιτεχνικὴ καὶ αἰσθητικὴ κατάκτηση ἀλλὰ καὶ ὡς συνδεόμενον μὲ τὸ «ἐγώ», μὲ τὸ «ἐδῶ» καὶ μὲ τὸ «νῦν» καὶ ἔτσι τοῦ προσδίδει χαρακτηριστικὰ τόσο προσωπικὰ ὅσο καὶ πολιτικά.

Πρόκειται για έναν πυρήνα που φέρει βαθμιαία στο προσκήνιο τον έσω-τερικό πλούτο του, αρκεί πάντως να εξασφαλισθούν οι δέουσες διεγερτικές τεχνολογήσεις, στις οποίες ωστόσο δεν περιλαμβάνει μόνον αυτές του δημιουργού. Βεβαίως δεν θα ήταν νόμιμο να υποστηριχθεί ότι ο έν λόγω πλούτος είναι προσβάσιμος από τον οιονδήποτε, καθ' ότι επ' ουδενί ο Πρόκλος δεν προσεγγίζει τη μουσική υπό όρους ενός αφομοιώσιμου καλλιτεχνικού προϊόντος από την ανθρώπινη έσωτερικότητα διά μηχανιστικών αυτοματισμών. Μέσα από ανανεούμενες αναγνώσεις δηλαδή, κατά την επεξεργασία της ύφης της, θέτει κανονιστικά τον στόχο του: να την απομακρύνει από μία άπλή εμπειρικού τύπου προσέγγιση αναφερόμενη σε καταστάσεις ψυχαγωγίας και διασκέδασης –οι οποίες μάλιστα πολλάκις έχουν μόνον υποκειμενικής τάξης περιεχόμενο– και της αποδίδει ευρύτερες διαστάσεις από μία έκφανση του καλλιτεχνικού ταλέντου και από μία άπλή ευχαρίστηση της άκοης, ή από μία κάλυψη των αμφιβαλλόμενων συναισθηματικών αναγκών και από μία διεύρυνση των όποιων βιωματικών ανακτήσεων. Δεν είναι προσλήψιμη, επομένως, άνευ διύλισμένων προϋποθέσεων, οι οποίες θα έχουν ως υπόστρωμα μία συνείδηση που έχει τύχει ειδικής επιμελητικής στή συγκρότησή της, ή, πιο σωστά για να παραμείνουμε στις γενικές αρχές του Πρόκλου, στή, μέσα από διαλεκτικούς αναβαθμούς έσωτερικότητας, συνθετική ανάκτηση των *a priori* έφοδίων της³.

Όπως εκ των άνωτέρω, δεν εξαντλείται η μουσική στην ιδιωτική σφαίρα της υποκειμενικότητας και στη διαμόρφωση ενός κόσμου ικανοποιήσεων, ευφορίας που θα άπείχαν από τη διανοητική του, με την ευρεία έννοια του όρου, πολιτιστικού κεκτημένου και βεβαίως στην προοπτική της όλο και περαιτέρω βελτίωσής του. Θα σημειώσαμε, προβαίνοντας σε όρισμένες προεκτάσεις με βάση γενικότερα συμφραζόμενα, ότι διά της μουσικής ό σχολάρχης της Νεοπλατωνικής Σχολής επιχειρεί να αναπτύξει εκείνη την κουλτούρα που θα «διαχειρισθεί» με τον δέοντα ποιοτικό τρόπο τὰ ήδη διαμορφωθέντα πνευματικά προϊόντα αλλά και θα τροφοδοτεί για την ανάδειξη νεοπαγών, καθ' ότι ό πολιτισμός συνιστά ένα μη κεκορεσμένο σύστημα δημιουργικότητας. Τό με ποιές, βεβαίως, κατηγορίες θα περιγραφεί τό έκαστοτε νεοπαγές εξαρτάται κυρίως από τό άν έχει έλθει στο προσκήνιο μία πρωτογενώς αναφυσείσα ειδολογική διαμόρφωση ως τάση που έκφράζει τις περιρρέουσες ανησυχίες, με προκεχωρημένο βαθμό

3. Ένδεικτικά παραλέμπουμε στην πραγματεία του Πρόκλου *Είς τας Πολιτείας Πλάτωνος Υπόμνημα* I, 54, 22-57, 25, όπου προβάλλεται μία οίονει ταυτότητα ανάμεσα στον μουσικό και στον πολιτικό, με συνέπεια τις αμοιβαίες μεταξύ τους αλληλοπεριχωρήσεις των κατηγορηματικών προσδιορισμών τους. Πρόκειται για ένα παράθεμα στο όποιο ή πολιτική όρίζεται και ως καλλιτεχνική και αίσθητική κατηγορία, ενώ ή μουσική και ως ήθικοπρακτική κατηγορία, όποτε προβάλλονται κανονιστικότητες διευρυνμένου βαθμού.

πρωτοτυπίας. Οί έκαστοτε νέες ειδολογικές κατηγορίες, ωστόσο, ως εκφράζουσες τή μετάβαση πρὸς τὴν ἀλλαγὴ ἢ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀλλαγὴ θὰ ἦταν ἄτοπο, ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου ζητήματος ποὺ ἐξετάζουμε, νὰ εἶναι ἀπόλυτα ταυτόσημες μὲ τὶς ἤδη διαμορφωμένες γενικὲς καλλιτεχνικὲς καὶ αἰσθητικὲς, οἱ ὁποῖες καταγράφουν τοὺς ἤδη κοινούς τόπους τῶν προϊόντων τους καὶ τὶς ἀποτιμήσεις τους μὲ βάση ἐπίσης κοινὰ ἀξιολογικὰ κριτήρια ποὺ ἔχουν προκύψει μέσα ἀπὸ ἐμπεριστατωμένες ἀναλύσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὀδηγηθεῖ σὲ συγκεκριμένες συνθετικὲς κρίσεις. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν εἶναι νόμιμο νὰ ὑποστηριχθεῖ, ὅτι οἱ νέες κινοῦνται καὶ σ' ἓνα διαφορετικὸ πεδίο σημασιῶν ἀπὸ τὶς προηγηθεῖσες, καθ' ὅτι οἱ παρθενογενέσεις δὲν ἀνήκουν στὶς «προσφιλεῖς» καταστάσεις τοῦ πολιτιστικοῦ γίνεσθαι. Τὸ έκαστοτε ἰδιαίτερο μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει, διευρύνοντας τὶς μὴ πραγματοποιηθεῖσες προσδοκίες τοῦ προηγούμενου ἢ καταθέτοντας ριζοσπαστικὲς προτάσεις, ἀπαρχὴ γιὰ ἓναν νέο κοινὸ τόπο, δυνατότητα τὴν ὁποία ὁ Πρόκλος θεωρεῖ ὄχι μόνον εὐκταία ἀλλὰ καὶ εὐκτέα. Στὸ σύνολο τῶν ἐπιπέδων τοῦ τὸ σύστημά του εἶναι ἀδιαπραγμάτευτα τελολογικό. Νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ μελέτη μας στοχεύει καὶ σὲ μία εὐρύτερη φιλοδοξία: νὰ ἀναδείξει πτυχὲς ἐνὸς θέματος ποὺ δὲν εἶχε τὴν τύχην τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητος. Ὡστόσο, μετὰ τὴν ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν περισπούδαστη μελέτη τοῦ Ε. Moutsopoulos, *La philosophie de la musique dans le système de Proclus*, οἱ σχετικὲς ἐρευνητικὲς διαδρομὲς ἔχουν ἀνοίξει καὶ ἔχουν ἐξασφαλίσει τὰς προσιδάζοντες γιὰ εἰδικὰ ζητήματα ἐπιστημολογικοὺς ὁδούς. Πρόκειται γιὰ μία μονογραφία ποὺ ἔχει πλέον ἀποτελέσει σταθμὸ τόπο γιὰ τὸν συστηματικό-κριτικὸ χαρακτήρα τῆς ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀνεξάντλητὴ χρήση τῶν κειμένων τοῦ νεοπλατωνικοῦ σχολάρχου. Νὰ διευκρινίσουμε, ἐπίσης, ὅτι ὁ Πρόκλος πραγματεύεται τὰ ζητήματα περὶ μουσικῆς σὲ πλείστα ἔργα του. Κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, οἱ πιὸ συστηματικὲς πάντως ἀναφορὲς ἀναδεικνύονται ἀπὸ τὰ ὑπομνήματά του στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους Ἀλκιβιάδης Α' καὶ Πολιτεία, ὅπου τίθενται εὐρύτερα ζητήματα ἀνθρωπολογικῆς, πολιτικῆς, ἠθικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς τάξης. Στὶς πραγματεῖες τοῦ αὐτοῦ ἀποδίδει στὴ μουσικὴ ὅλα τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν θέτει σὲ ἀλληλοπεριχωρήσεις μὲ πλεῖστες περιοχὲς ἐνδιαφερόντων καὶ ἀναγωγῶν.

Γ) Τὸ ὑπόμνημα στὸν Ἀλκιβιάδην Α' ὡς τὸ προοίμιο τῶν νέων σημασιολογικῶν καιρῶν

Τὰ ὅσα θὰ ἐξετάσουμε ἀκολουθῶς γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Πρόκλου περὶ μουσικῆς, περιλαμβάνονται σ' ἓνα εὐσύννοπτο ἀπόσπασμά του ἀπὸ τὰ σχόλιά του στὸν πλατωνικὸ διάλογο Ἀλκιβιάδην Α'. Ἡ ἐν λόγῳ πολυσήμαντη πραγματεία ἦταν κατεξοχὴν προσφιλὴς στοὺς ἐκπροσώπους τόσο τοῦ Μέσου Πλατωνισμοῦ ὅσο καὶ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὡς συμπεριληπτικὴ κεφαλαιωδῶν ἀρχῶν, σχέση ἐχουσῶν κυρίως μὲ τὸν πρακτικὸ Λόγο, τόσο

κατά την ἐφηρμοσμένη, καὶ ἰδιαίτερος καὶ συλλογικῶς, ὅσο καὶ κατὰ τὴν ὑπερβατολογικὴ διάστασή του⁴, μὲ κύρια στόχευση τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου. Πρόκειται γιὰ ἕναν διάλογο ποὺ θεωρεῖται ὅτι βαθμιαία μυεῖ στὰ μυστήρια ἀλλὰ καὶ στὶς ὀρθολογικὲς θεμελιώσεις τοῦ φιλοσοφεῖν. Τὸ ἀξιοσημεῖωτο εἶναι πάντως ὅτι τὸ ὑπομνηματιστικὸ ἔργο τοῦ Πρόκλου *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρῶτον Ἀλκιβιάδην* εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα αὐστηρῆς ἐπιστημολογικῆς θεμελίωσης ἠθικὰ καὶ παιδαγωγικά – ἀλλὰ καὶ μὲ σαφεῖς πολιτικὲς προεκτάσεις – κείμενα τῆς Νεοπλατωνικῆς Σχολῆς. Συνιστᾷ ἕνα ἐγχείρημα-τομὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του, λόγῳ τῆς ἀπουσίας δημοκρατικῶν σχηματισμῶν καὶ ὀρισμένων θεσμικῶν προϋποθέσεων θεμελιακῶν γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς ἀνοικτῆς κοινωνίας, ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς ὁποίας εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὡς ὑπέρβαση τῶν προπολιτιστικῶν καταστάσεων, ὡς κατανόηση τῶν αἰτίων ποὺ τὶς προκάλεσαν καὶ ὡς ἀνοιγμὰ πρὸς τὸ ὀλοτελῶς ἀξιακὸ καὶ ἐπαναστατικόν. Ἐμφανίζεται στὸ προσκήνιο τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία πολιτειακῶς εἶναι κυρίαρχες οἱ αὐτοκρατορικὲς δομὲς ὀργάνωσης καί, ἄρα, περιορισμένη ἢ αὐτονομηματοδότηση τοῦ συλλογικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὅτι ἔργα προκύπτουν ἀπὸ τὴν προσωπικὴ παρέμβασή τους, δὲν ἀνακαλύπτουν ἄνετα πεδία γιὰ εὐδοκίμησή τους.

Μία περιοδολόγηση στὶς συγγραφικὲς ἐπιδόσεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐν λόγῳ Σχολῆς θὰ μᾶς ὀφειλόταν ἀντὶ τῆς διαπίστωσης ὅτι τὰ ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντα ποὺ τοὺς εἰκόνα ἰδιαίτερος ἐστρέφοντο κυρίως σὲ κοσμολογικά καὶ σὲ μεταφυσικὰ ζητήματα, σὲ ὅ,τι ἐπιχειροῦσε κατεξοχήν ἕναν συνεπῆ ρεαλισμὸ, τὸ εἶναι δηλαδὴ στὸ σύνολο τῶν διακλαδώσεων του. Ἀπέδιδαν μάλιστα στὸ εἶναι σαφὴ προτεραιότητα – πέραν τοῦ νοεῖν, καί – ἔναντι τοῦ *δέοντος*, τὸ ὁποῖο ἐκαλεῖτο νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ ὅ,τι ὀριζόταν ὡς *a priori* ὑπαρκτὸ καὶ μὲ κανονιστικὲς δομὲς ἔναντι τῶν ὧσων θὰ ἐσχετίζοντο μὲ τὸ περιεχόμενό του. Ἡ Ἠθικὴ ἀνελάμβανε τὸ καθῆκον νὰ ἐφαρμόσει κατὰ τὸν καθ' ἡμέραν βίον τὴν Ὀντολογία, καὶ κυρίως τῆς μεταφυσικῆς τάξης, ἣ ὁποία ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐξασφάλιζε στὸ διηνεκὲς τὴν ἐδραιότητα τοῦ ποιοτικοῦ. Καὶ ὄχι μόνον ἐπικρατοῦσε ἡ ἐν λόγῳ κατεύθυνση, ἀλλὰ οἱ ἐκπρόσωποί της ἀκόμα καὶ τὰ παιδαγωγικά καὶ τὰ ἠθικά ἢ ὅποια ἄλλα ζητήματα ποὺ ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου τὰ προσέγγιζαν, τὰ θεμελίωναν, τὰ αἰτιολογοῦσαν, τὰ ἐρμήνευαν καὶ τὰ ἀξιολογοῦσαν ὑπὸ ἕνα μεταφυσικὸ πρίσμα. Δηλαδή μὲ κριτήριό ποὺ ὑπε-

4. Σημειωτέον ὅτι τὸ ὑπερβατολογικὸ τὸ χρησιμοποιοῦμε διπλῶς: α) ὄντολογικῶς, ὡς ἀπεξαρτημένη ἀπὸ οἰαδήποτε περιπτωσιακὴ ἢ συντυχιακὴ κατάσταση καὶ β) γνωσιολογικῶς, ὡς ἐνύπαρξη στὴ συνείδηση μᾶς *a priori* γνωστικῆς δυνατότητας γιὰ τὴ θεωρητικὴ σύλληψη τῶν ἀνώτατων γενικῶν καταστάσεων τοῦ εἶναι, δηλαδή τῶν εὐρισκομένων πέραν καὶ ἀπὸ τὸ γίγνεσθαι καὶ ἀπὸ τὸ φαίνεσθαι.

ρέβαινε τὴν οἰκεία περιοχὴ τῆς παρουσίας τους, τὸ ὁποῖο μάλιστα ὄριζε καὶ τοὺς ἐπιστημολογικοὺς ἄρμους τῆς πραγμάτευσής τους. Ἄρα, πρόκειται γιὰ ἓνα κριτήριον ποὺ ἔθετε ὡς στόχο τὸ πῶς καὶ πρὸς ποία κατεύθυνση θὰ ἔπρεπε νὰ μετασχηματισθοῦν τὰ προαναφερθέντα ζητήματα. Καὶ ἐδῶ κεντρικὴ θέση κατεῖχαν καὶ οἱ γνωσιοθεωρητικὲς ἀξιώσεις, ὡς ἀναγκαῖο ἐνδιάμεσο μεταξὺ τοῦ «εἶναι» καὶ τοῦ «νοεῖν»⁵ καὶ ὡς ἐφαλτήρια γιὰ τὴν ὀρθολογικὴ ἀνακατασκευὴ τοῦ πράττειν καὶ τοῦ συγκροτεῖν τὶς καλλιτεχνικὲς καὶ τὶς αἰσθητικὲς ἀποτιμήσεις. Τὴν ιδιότυπη γιὰ τὰ συστήματά τους ἀναφερθεῖσα ἐρευνητικὴ τάση θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ παρουσιάσουμε ἀναλύοντας τὶς ἀπόψεις ποὺ διατυπώνει ὁ Πρόκλος περὶ μουσικῆς στὸ σημεῖο ποὺ σχολιάζει τὸ διαλογικὸ ἐπεισόδιον τοῦ Σωκράτη μὲ τὸν Ἀλκιβιάδην ἀναφορικὰ μὲ τὰ κατάλληλα γιὰ τὴν ἐπιμελημένη καὶ καταστηματικὴ ἀγωγή μαθήματα. Ἐδῶ ἡ προβολὴ τοῦ γνωσιακοῦ στοιχείου εἶναι διάχυτη, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν προοπτικὴν ποὺ θὰ καταστεῖ μαθησιακὴ, στὸ πλαίσιο ἐκείνου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγραμματισμοῦ ὁ ὁποῖος στοχεύει σὲ μεταμορφώσεις. Σημειωτέον, ἀπὸ πλευρᾶς γλωσσικῆς, ὅτι χρησιμοποιοῦνται σχεδὸν στὸ σύνολό τους τὰ ῥήματα ποὺ δηλώνουν τὰ διάφορα ἐπίπεδα τῶν γνωστικῶν κατανκτήσεων. «ΣΩ. Ἀλλὰ μὴν ἄ γε μεμάθηκας σχεδόν τι καὶ ἐγὼ οἶδα· εἰ δέ τι ἐπὶ λέληθεν, εἰπέ. ἔμαθες γὰρ δὴ σύ γε κατὰ μνήμην τὴν ἐμὴν γράμματα καὶ γιθαρίζειν καὶ παλαίειν· οὐ γὰρ δὴ αὐλεῖν γε ἤθελες μαθεῖν. Ταῦτ' ἐστὶν ἃ σὺ ἐπίστασαι, εἰ μὴ πού τι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

5. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου *Εἰς τὸν Πλάτωνα Πρῶτον Ἀλκιβιάδην*, πβ. τὴν ἐκτενὴ εἰσαγωγὴν τοῦ A. Ph. Segonds στὴν κριτικὴ ἐκδόσιν τοῦ κεμένου ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως "Les Belles Lettres", Paris, 1985, σσ. VII-CXXXIX. Ἐπίσης, P. BASTID, *Proclus et le crépuscule de la pensée grecque*, Paris, Vrin, 1969, σσ. 35-44, ὅπου γίνεται καταγραφὴ τῶν κύριων σημείων του. Ὅτι ἀναμένεται εἶναι μία συστηματικὴ ἐρευνα πρὸς ἐντοπισμὸν τῶν κοινῶν σημείων τοῦ ἐν λόγῳ ὑπομνήματος μὲ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Πρόκλου στὴν *Πολιτείαν* τοῦ Πλάτωνα, προκειμένου νὰ συγκροτηθεῖ μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐννοιολογικὰ περιγράμματα ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος συγκροτεῖ τὸν πρακτικὸν Λόγον. Θὰ πρόκειται γιὰ μίαν ἐρευνα ἄκρως ἀπαιτήσιμη, τόσο γιὰ λόγους ἱστορικοὺς ὅσο καὶ συστηματικούς, καθ' ὅτι θὰ ἀποτυπώσῃ τὶς ἔσχατες χρονολογικὰ ἀπολήξεις ἑνὸς θεωρητικοῦ κλάδου ποὺ εἶχε ἰδιαίτερες ἐπιδόσεις στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ποὺ ἐκτελεστοί μὲ συστηματικὸν τρόπο νὰ ἀναδείξῃ τὶς «συνεταιριστικὰς» δυνατότητές της μὲ τοὺς ὑπολοίπους, ὥστε νὰ μὴν παραμένει σὲ μίαν συμβατικὴν ἢ μονοσήμαντην ἢ ἐθιμικὴν τάξιν καθηκοντολογία. Γιὰ τὸν σφαιρικὸν προσδιορισμὸν τοῦ πρακτικοῦ Λόγου ἀπὸ μεταφυσικὰς προκείμενες, παραπέμπουμε ἐνδεικτικὰ στὸ ἐξῆς ἐδάφιο, στὸ ὁποῖο διατυπώνονται τόσο ὅροι κανονιστικότητος ὅσο καὶ ὑπερβατολογικότητάς του: «καὶ γὰρ ἀγνοοῦμεν ἑαυτοὺς ὑπὸ τῆς γενεοιουργοῦ λήθης κατεχόμενοι καὶ ὑπὸ τῆς ταραχῆς τῶν ἀλόγων εἰδὼν τῆς ζωῆς ἐκκρουόμενοι, καὶ οἰόμεθα πολλὰ γινώσκειν ὧν ἀγνοοῦμεν διὰ τοὺς κατ' οὐσίαν ἡμῖν ἐνυπάρχοντας λόγους· καὶ τῆς αὐτῆς δεόμεθα βοηθείας, ἵνα τῆς τε περιττῆς οἰήσεως ἀποστήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τῆς προσηκούσης ἡμῖν ἐπιμελείας τύχωμεν» (7, 4-11). Μὲ τὴν ἔκφραση «ἄλογα εἶδη» θὰ ἐννοοῦνται οἱ ὁποῖες παθογενεῖς καταστάσεις ἀναπτύσσονται, κυρίως λόγῳ τῶν γνωστικῶν ἐλλειμμάτων. Πβ. ἐπίσης: «εἶδεν [ψυχὴ] σὺν ἐκεῖ τὸ ἀληθὺς τίμιον καὶ τὸ ἡγεμονικὸν καὶ τὸ ἀρχικὸν ἐν αὐτοῖς ἰδρυμένα τοῖς θεοῖς, καὶ ἰδοῦσα τέθηπεν αὐτὰ καὶ ἔχει τινὰ αὐτῶν ἐντὸς ἀπηχήματα» (135, 11-13).

μανθάνων ἔμὲ λέληθας· οἶμαι δὲ γε, οὔτε νύκτωρ οὔτε μεθ' ἡμέραν ἔξιὼν ἔνδοθεν. ΑΛ. Ἄλλ' οὐ πεφοίτηκα εἰς ἄλλων ἢ τούτων» (106e). Ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ ἐφηρμοσμένου ὀρθολογισμοῦ εἶναι διάχυτη, καὶ μάλιστα μὲ τὴν ἀνίχνευση τῶν παραγόντων ποὺ προσφέρουν τὴν προσήκουσα σ' ἓνα διαφωτιστικὸ περιβάλλον μάθησι.

Στὰ ἀνωτέρω ἀναδύεται ἓνα πολυπρισματικὸ ζήτημα τὸ ὁποῖο εἶχε ἀκονισθεῖ στὴν αὐστηρὴ θεωρητικὴ –ἀλλὰ καὶ μὲ ἐξαντλητικὲς ἐμπράγματα ἀναφορὲς– ἐπιμελητεία ὅχι μόνον τοῦ Πλάτωνα ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ποὺ συνήθως συναντᾶται σ' ἓνα πολιτικὸ δημοκρατικὸ σύστημα τὸ ὁποῖο συμπορεύεται μὲ τὴν ἀνοικτὴ κοινωνία καὶ ὑπηρετεῖ τὶς ἀρχὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Πρόκειται γιὰ τὶς συλλογικὲς καὶ τὶς θεσμικὰ συγκροτημένους ἐκείνες περιοχὲς, ὅπου τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα συνιστᾷ δομικὸ ἄξονα γιὰ τὴ διάνοιξη τῶν ὀριζόντων τῶν μελῶν τῆς νέας κυρίως γενεᾶς καί, ὥς προκύπτει, ἐνέχει σαφὴ κανονιστικὰ χαρακτηριστικά, ἐπ' οὐδενὶ ὅμως ἀνελαστικῆς ὑφῆς. Τὸ διαφωτιστικὸ παράδειγμα εἶναι μονίμως ἀνοικτὸ καὶ ἡ δεοντολογία του δὲν συμπορεύεται μὲ ἀκαμπτα σχήματα ὑποχρεωτικῶν ἐφαρμογῶν. Ἐνῶ συγκροτεῖ, μὲ ἐδραίας καταστηματοκότητος μαθησιακὰ στοιχεῖα, τὸν μαθητὴ ἐν ταυτῷ τὸν τροφοδοτεῖ ἀκόμη καὶ γιὰ ἀνατροπὲς, προκειμένου ἀκριβῶς ἡ καταστηματοκότης νὰ διευρυνθεῖ σὲ ποιοτικὴ ποικιλία. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἀναδύεται τὸ καινοφανές: ἡ ἐπανάσταση καθίσταται πηγὴ τοῦ ἔθνους, καθ' ὅτι ἀρνεῖται τὸ ἀρνητικὸ καὶ ἐπαναφέρει τὸ ὄντολογικὸν προτεπώσεως θετικόν⁶. Δὲν συνιστᾷ δηλαδὴ οὐκ ἁπλῶς προσημετικὴν ἀλλὰ ἀποδομητικὴν δύναμιν ἀλλὰ μίαν ἐπαναδομητικὴν.

Δ) Ἡ μουσικὴ ὡς ἄρμος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος

Στὴν ἀρχή, λοιπόν, τῆς ἀνάλυσής του ὁ Πρόκλος ἐντάσσει τὴ μουσικὴ στὸ ἴδιο πλαίσιο μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ μὲ τὴ γυμναστική, ὑπὸ τοὺς ὅρους μιᾶς ἐνότητος διὰ τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖται ἡ κατὰκτηση τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς ὡς θεμελιωμένης συνείδησης τῆς συλλογικότητος ἐκ μέρους τοῦ μαθητευόμενου. Ἦδη ἐκ προοιμίου ἡ διάνοιξη τῆς ποσότητος τῶν μαθημάτων καταγράφει ἓνα ὀλιστικὸ ἐγχείρημα, καθ' ὅτι ὑπὸ τὸν ὅρο «ἐπιστήμη» ὁ φιλόσοφος σαφῶς καὶ θὰ μᾶς φέρει ἐνώπιον ἐνὸς γνωσιακοῦ-μαθησιακοῦ

6. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπουμε *Εἰς τὸν Πλάτωνα Πρῶτον Ἀλκιβιάδην*, 43, 6-46, 13, ὅπου, ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου θέματος ἀναφορικὰ μὲ τὴ μεταποίησιν τοῦ Ἀλκιβιάδου διὰ τῆς παρέμβασιν τοῦ Σωκράτη, σημειώνεται: «ὁ Σωκράτης τότε μεταδίδωσι τῷ νεανίσκῳ τῆς ἑαυτοῦ συνουσίας, ὅτε τῶν πολλῶν ἐραστῶν καὶ ὕστερον αὐτὸν περιστοιχισαμένων ἐλεύθερος γενόμενος σχολὴν ἄγει φιλοσοφίας περὶ καὶ τῶν εἰς ταύτην ἄγειν δυναμένων» (44, 8-11).

καθεστῶτος πού ἐπιμένει ἰδιαιτέρως στὸν ἀνθρωπολογικὸ ρεαλισμό, καθ' ἑαυτὸν καὶ ὡς πρὸς τι. Ὁ ἀναγωγισμὸς ἐδῶ εἶναι διάχυτος ἀναφορικὰ μὲ ἕναν ποιοτικὸ σχηματισμὸ κανονιστικῶς ὀριζόμενον, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ἐπιχειρεῖται ἡ πραγμάτωση, σ' ἕναν συγκεκριμένο τομέα ἀρεταϊκῶν ἀξιώσεων, ἐνὸς ἤδη ὑπάρχοντος καὶ οὐσιωδῶς διαμορφωμένου ἀξιακοῦ κώδικα ἢ ἐντέχνως ἀναλαμβάνεται ἡ ἀνάδειξή του στὸ πλαίσιο μιᾶς τελολογικῆς προοπτικῆς. Πρόκειται μάλιστα γιὰ στοχεύσεις πού ἀποτελοῦν συνειδητὴ θεωρητικὴ κατὰκτηση τοῦ συγγραφέα ὡς εἰδικῶν κατευθύνσεων στοχαστῆ, ὁ ὁποῖος φιλοδοξεῖ στὰ κείμενά του νὰ ἀναδείξει τὸ ἄτομο ὡς πρόσωπο πολλαπλῶν ἐξακτινώσεων, μὴ ὑπαγόμενο σὲ προθέσεις καὶ ἀντιδράσεις προπολιτιστικοῦ περιεχομένου.

Δὲν πρέπει νὰ παραβλέψουμε πάντως ὅτι ὁ Πρόκλος δέχεται ὅτι τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο ἐνέχει *a priori* δυνατότητες, τόσο γνωσιολογικά ὅσο ἠθικά καὶ αἰσθητικά, ὁπότε μποροῦμε ἀνετα νὰ διατυπώσουμε ἀναδρομικῶς λόγο γιὰ καντιανοῦ τύπου ὑπερβατολογικὲς καταστάσεις. Σημειωτέον, ἐπὶ πλέον, ὅτι ἤδη ὁ νεοπλατωνικὸς σχολάρχης σὲ πλεῖστα κείμενά του ἔχει συγκροτήσει, καὶ μάλιστα μὲ γεωμετρικὸ τρόπο, τὸ σύστημα ἀξιῶν πού υἱοθετεῖ, ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι τὸ ἴδιον ἔλλογη ἐπαναδιάταξη τῶν κατ' ἔθος ἐπιλογῶν συνιστᾷ φύσει δυνατότητα γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὅτι ἀναμένονται οἱ προσιδιάζουσες εἰσπρεπὲς τεχνολογήσεις καὶ ἐξωτερικὲς συμπορεύσεις πού θὰ τὸ ἐνεργοποιήσουν σὲ κλίμακα πολιτειακοῦ ὁργανισμοῦ ἐκ τῶν ἀτόμων ἐκείνων πού εἶναι ὑποκειμένοι φορεῖς περὶ τῆς νοηματοδοτούσας λειτουργικότητάς του⁷. Προσημακᾶ, ὁπλοδᾶ, ἀναδύεται μία στόχευση πολυσύνθετων εἰδικῶν ἀναγνώσεων, σὲ θεωρητικὰ σχήματα τέτοια τὰ ὁποῖα ἀξιολογοῦνται κυρίως ὡς πρὸς τὸν διακλαδισμό τους, ὡς οἶονεῖ ἀτομικότητες πού διακρίνουν καὶ πραγματώνουν τὸ κοινωνεῖν. Διατυπώνεται, δηλαδῆ, λόγος γιὰ θεωρητικὸς σχηματισμούς, οἱ ὁποῖοι ἀντιλαμβάνονται τὴν πληρότητά τους ὡς ἀμοιβαιότητα, ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴς ὑφολογίας συνάρθρωσή τους. Δὲν ἐξετάζει, λοιπόν, ὁ φιλόσοφος μόνον τὰ μαθήματα κατὰ τὴν καθεαυτότητά τους ἀλλὰ καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὸν σκοπὸ πού καλοῦνται –ὡς θεωρητικὲς καὶ διδακτικὲς καταγραφές, ἢ σημασιολογικὲς προτάσεις περὶ, τοῦ ἐπιστητοῦ– νὰ ἐπιτελέσουν σὲ κλίμακα κράτους. Καὶ ἡ ἐν λόγῳ προσέγγιση εἶναι γενικευμένη στὸ ἔργο του⁸.

7. Πβ. ἐνδεικτικὰ, *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρωτὸν Ἀλκιβιάδην*, 94, 1-103, 25, ὅπου προβάλλονται καὶ οἱ ἀντίθετες πρὸς τὴς ἀρετὲς καταστάσεις. Παραθέτουμε τὴν ἀκροτελεύτεια παρατήρηση: «ὁ δὲ ἀπὸ τῶν σωματικῶν ἀρχεσθαί φησι τὴν ἑαυτοῦ εὐδαιμονίαν, πολλοῦ ἄρα δεῖ εἶναι εὐδαίμων καὶ ἀνενδεής», μὲ τὴν ἐπισήμανση τῶν διακυβευμάτων πού ἀναδύονται ἀπὸ τὴν ἀντιστροφή τῶν ἀξιολογικῶν προτεραιοτήτων.

8. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρωτὸν Ἀλκιβιάδην*, 193, 21-194, 1: «Καὶ μὴν καὶ ὅτι τὰ τρία ταῦτα μαθήματα, γράμματα καὶ καθαρίζειν καὶ παλαίειν, συντελεῖ πῶς εἰς τὴν ὅλην πολιτικὴν ἀρετὴν, κατὰδηλὸν ἐστὶ». Καὶ σύμφωνα μὲ τὸν σχολιασμό του Ε.

Διαπιστώνουμε, επομένως, ότι με άφορμή τη μουσική ο Πρόκλος επιχειρεῖ νὰ αποδείξει ὅτι ἡ αἰσθητική, ἡ γνωσιολογία-ἐπιστημολογία, ἡ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ πολιτική ὄχι μόνον ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα-στόχους τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ θεῶνται ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀμοιβαίας συνάφειάς τους, τῆς ἀλληλοπεριχώρησής τους, μὲ συνθετικὸ καὶ ὄχι παραθετικὸ τρόπο καὶ ἄρα μὲ ἀπειρότητα τροπικοτήτων ὡς πρὸς τὶς συναρτήσεις τους. Ἡ ἐν λόγῳ ποσοτικὰ ηὔξημένη ποικιλία δὲν εἶναι παρὰ τὸ φυσιολογικὸ προϊόν τῶν ἀνεξάντλητων, ὡς πρὸς τὶς συγκροτήσεις ποὺ ἐπιτελοῦν, παρατεθεισῶν μαθησιακῶν τάξεων, οἱ ὁποῖες βεβαίως ἀποτυπώνουν τὴν ἀντίστοιχη δυναμοκρατικὴ ποικιλία τοῦ βίου. Οἱ θέσεις ποὺ διατυπώσαμε στὸ προοίμιο ἔρχονται νὰ ἐπικυρωθοῦν σ' ἓναν ἐξειδικευμένο τομέα δραστηριοτήτων. Ἡ ἀναφορὰ σὲ σκοπὸ διαμορφώνει –παρὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸ ἄμεσα ἐμπειρικό– τὴν ἐμπράγματοι ἐκείνη κατάσταση ἢ ὁποία μεταφέρει τὴν ὅλη συζήτηση στὴν περιοχὴ τοῦ ρεαλισμοῦ, καθ' ὅτι δὲν εὐρίσκεται τὸ ἐπιδιωκτέο περιεχόμενό του μακρὰν ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα προσδόκια, κατὰ τὸν τρόπο βεβαίως ποὺ αὐτὰ βιώνονται σὲ ἀνώτερης τάξης ποιοτικὲς διαδρομές. Ἡ πολιτικὴ μάλιστα –ἢ ὁποία στὸν ἀρχαιοελληνικὸ στοχασμὸ ἀνήκει στὶς κορυφαίες αὐτοπραγματώσεις τοῦ ἀνθρώπου– ὁρίζεται ὡς τελικὸ αἶτιον, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἐπολοῦντοι παράγοντες συνιστοῦν τὸν ἀνυπέρβλητης ποιότητας ἐργαλείον λόγου περαιώσῃς τῆς, ἀνάδειξης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χαρακτήρα τῆς, ὁ ὁποῖος ἀνετα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὡς ὄντολογικὴ τάξις. Στὸ πλαίσιο τῶν γενικότερων νοημάτων, συμπραζομένων, πρέπει νὰ ἐννοεῖται ὅτι ἡ πολιτικὴ συνιστᾷ ἐγγενὲς στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ἔτι μᾶλλον καὶ προσοντολογικοῦ, θὰ λέγαμε, χαρα-

Moutsopoulos: «Ces trois disciplines orientent la conscience vers l'acquisition de la vertu politique, et même au-delà, vers l'exercice de l'art politique tel que Socrate le pratique au niveau de l'enseignement» (*La philosophie de la musique dans le système de Proclus*, σ. 107). Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὸν Πλάτωνα, πβ. *Πολιτεία*, 424 c 2-6: «δεῖ δ' οὐτ' ἐπαινεῖν τὸ τοιοῦτον οὔτε ἀπολαμβάνειν. Εἶδος γὰρ κανὼν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον ὡς ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησὶ τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι». Ὡς τρόποι, προφανῶς, θὰ ἐννοοῦνται οἱ ποικιλίες καὶ ἄρα προβάλλεται ἓνα δυναμοκρατικὸ καλλιτεχνικό-αἰσθητικὸ παράδειγμα ποὺ δὲν προκύπτει ἀπὸ μονοδιάστατα ἄτομα καὶ κοινωνίες. Ἡ συνακολουθία, πάντως, τῶν πολιτικῶν νόμων προετοιμάζει γιὰ τὸ ἀνοιγμὰ τῶν πολιτιστικῶν αὐτορρυθμίσεων καὶ τροφοδοτικῶν πλαισιώσεων τῆς κοινωνικῆς περιπέτειας, καθ' ὅτι ἀναγνωρίζεται ἡ ἀξία μιᾶς κατάστασης καί, κατ' ἐπέκταση, ἡ διαφύλαξίς της στὸ συνεχές. Ὁ Υν. Brès διευκρινίζει σχετικῶς ἀναφορικὰ μὲ τὴν καταστατικὴ θέση τῆς μουσικῆς στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ στὴ σύγχρονη ἐποχὴ: «Certes, dans la culture grecque et dans l'univers intellectuel de Platon, la musique est une notion beaucoup plus vaste que pour nous. Elle recouvre à la fois ce que nous appelons acoustique, ce que nous appelons musique et, peut-être aussi, tout ce qui, dans l'éducation, est intellectuel ou spirituel. Elle est un des éléments essentiels de la παιδεία, comme l'indique le livre II des *Lois*: «Τὰ μὲν τοίνυν τῆς φωνῆς μέχρι τῆς ψυχῆς ὡς ἀρετῆς παιδείαν οὐκ οἶδ' ὄντινα τρόπον ὀνομάσαμεν μουσικὴν» (*Lois*, II, 673 a) (*La psychologie de Platon*, Paris, PUF, 1973, σ. 60).

κτήρα σὲ σχέση με τὴν ἐκάστοτε ἐξειδικευμένη ἐν ὑποστάσει παρουσία της. Κέκτηται προτεραιοτήτων ὡς μία κατάσταση ποὺ τὴν φέρει ἡ ἀνθρώπινη φύση γενικῶς καὶ ποὺ κληρονομικῶ τῷ τρόπῳ ἐνυπάρχει σὲ κάθε ἐπὶ μέρους ἀνθρώπινο ὄν, τὸ ὁποῖο πλέον ἔχει τὴν εὐθύνη τῆς ἀνάγνωσής της καὶ τῆς πραγμάτωσής της ἐπικαίρως.

Καὶ ἡ σχέση αὐτή, τοῦ ὅλου μὲ τὸ μέρος, ἐντάσσεται σ' ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ συστήματος τοῦ Πρόκλου, τὸ τελολογικόν⁹, τὸ ὁποῖο ὀρίζεται ὡς ἀνάκτηση τοῦ ἀρχικοῦ, ὑπὸ τοὺς ἐκάστοτε νέους ὅρους ποὺ ἀναδύονται κατὰ τὴν πορεία τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν πολιτιστικῶν ἀναδιατάξεων, πρὸς τὸ ὅλο καὶ περαιτέρω βέλτιον. Τὸ προοντολογικόν, δηλαδή, μὲ τὸ νὰ ἔρχεται νὰ συνυφανθεῖ μὲ τὸ ἐπικαιρον, δηλώνει οὕτως εἰπεῖν τὴν πρόθεσή του νὰ ἀποκτήσει τὴν ἱστορικότητά του, τὴν ἐνταξή του σὲ χωρο-χρονικὲς διαδοχές, οἱ ὁποῖες ἐκτυλίσσονται ἐναντὶ ἀείζωο πυρήνα δυνατοτήτων. Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ προστεθεῖ πῶς, τὸ ὅτι στὴν πολιτικὴ ἀποδίδεται ἡ ιδιότητα τῆς ἀρετῆς, συντελεῖ ὥστε νὰ ἀναδεικνύει ἡ ἴδια τὴν ποιότητα ὅλων ἐκείνων τῶν μέσων ποὺ κρίνονται ὡς ἀναγκαῖα γιὰ νὰ μεταβεῖ, ὡς ἐκ τῶν ἐγγενῶν ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκστάσει εὐρισκομένων στοιχείων της, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀπλῆς ἰδέας ἢ τοῦ σχεδιασμοῦ στὴν ὀργανωτικὴ συγκρότησή της ὡς συγκεκριμένου θεσμοῦ. Ὅθεν, κατανοοῦμε εὐρύτερα τὸ γιὰ ποιὸν λόγον ἡ ιδιαιτερότητα τοῦ τελικοῦ αἰτίου ὀρίζει καὶ τὴν ἀξιολογικὴ κλίμακα τῶν ἐργαλείων ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν πραγμάτωσή του, τὰ ὁποῖα ἔχουν διαθεωρητικὰ ἀφομοιώσει ὅ,τι τοὺς ἀνατίθεται. Ἡ σχέση τους ὀρίζει μίαν κοινὴ ποιητικὴ τάση καὶ διακλαδίζεται μὲ τὶς ἀρμοδιότητες ποὺ ἐκλαμβάνονται ὡς λειτουργικὰ ἀναγκαῖες ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἐπιτελεσθησέμεν. Κατ' ἐπέκταση λοιπὸν ἐξειδίκευσης, στὴ μουσικὴ ἀποδίδεται καίρια πολιτικὴ ἀποστολή, καὶ μάλιστα ὑπὸ ὅρους ποὺ ἔχουν ἠθικὴ διεκδίκηση καὶ βεβαίως στήριξη¹⁰. Θὰ σημειώ-

9. Πβ. J. TROUILLARD, *La mystagogie de Proclus*, Paris, Les Belles Lettres, 1982, σσ. 53-248. Στὴν ἐν λόγω μελέτη του, ὁ J. Trouillard, ἐκτὸς τῶν ὑπολοίπων καίριων συμβολῶν του στὸν τομέα τῶν ἐρμηνευτικῶν ἀποτιμήσεων τῶν θέσεων τοῦ Πρόκλου, ἔρχεται νὰ ἀναδείξει μέσῳ ποιῶν διαδικασιῶν οἱ ἀνθρώπινες δυνατότητες μετεξελίσσονται σὲ καθεστὼς πραγματικότητας μὲ βάση τὶς μεθοδολογικὲς ἐπιλογές ποὺ ἐφαρμόζει ὁ νεοπλατωνικὸς σχολάρχης. Διάχυτη, μάλιστα, εἶναι ἡ συστηματικὴ καταγραφή τοῦ πῶς οἱ ἀνθρώπινες διεργασίες ἀποτυπώνουν μεταφυσικὲς θεμελιώσεις μὲ κανονιστικὸ τρόπο. Γενικῶς, πάντως, πρόκειται γὰρ μίαν μελέτη-σταθμὸ στὴν ἐρευνα ἀναφορικὰ μὲ τὸ πῶς ὁ Πρόκλος συλλαμβάνει τὴν σχέση τοῦ Ἐκείθεν μὲ τὸ Ἐντεῦθεν, καὶ μάλιστα μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ στὴν καταγραφή τῶν ἐνδιάμεσών τους.

10. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τὸν Πλάτωνα Πρῶτον Ἀλκιβιάδην*, 194, 1-3: «αἱ γὰρ ἐν ταῖς ἀδιαστρόφοις πολιτείαις διὰ γυμναστικῆς οἱ παῖδες ἀγονταὶ καὶ μουσικῆς καὶ τῶν μαθημάτων». Τὸ παράθεμα σαφέστατα καὶ παραπέμπει στὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ τὴν ἡμαρτημένη καὶ σὲ τὴν ἀνταποκρινόμενη στὸ δέον πολιτεῖα, ὁπότε ἀναδύεται ἐμμέσως τὸ ἀξιολογικὸ-κριτικὸ στοιχείο. Πβ. *Πολιτεία*, 410 b 10-412 a 7, 521 c 10-534 b 2, *Νόμοι*, 764 c 5-765 d 3, 795 d 6-796 e 8, 809 b 3-822 c 5.

ναμε ότι επηρεάζει κατά τέτοιον τρόπο την ανθρώπινη έσωτερικότητα, ώστε να της προσδίδει συλλογικές διαθέσεις ή στο να την οδηγεί να τις ανακαλύψει στο έσωτερικό της. Και εκ της έν λόγω διείσδυσης ακριβώς, όρίζεται ως κανονιστικά ευκτέο να διέπονται οί δημιουργοί της από την έπιμελητεία εκείνη που διεκδικεί το άριστον, και όχι απλώς ως ανταπόκριση στον ιδεατό κόσμο του φαντασιακού, αλλά και στην εμπράγματο περιοχή των καθ' ήμέραν φαινομένων. Οίκοθεν νοείται ότι ή πολιτική πράξη διέρχεται εκ του συγκεκριμένου και εκεί ακονίζει την αξιοπιστία της επίκαιρης παρουσίας της, δηλαδή εφηρμοσμένως υπό την έννοια της διακλάδωσής της σε κλίμακα κρατους.

Έπικεντρώνοντας, ακόλουθως, την προσοχή του στην ποιότητα των πολιτικών σχηματισμών και στις πολιτιστικές δραστηριότητες που την εκφράζουν, ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος προβαίνει σε όρισμένες αξιολογικού τύπου διαπιστώσεις, οί όποιες κατά βάση έχουν, με την τυπική δηλωτικότητα του όρου, προτιρεπτικό χαρακτήρα, ο όποιος ανήκει έξ όρισμού στις κανονιστικού τύπου αρχές. Κινούνται με βάση ένα δέον, το όποιο εκκινεί και θεμελιώνεται, εκτός από τις οίκειες του ίδρυματικές προϋποθέσεις-αυτοαιτιολογήσεις, και σε διαπιστούμενα κριτήρια από την τρέχουσα πραγματικότητα, ή όποια και εδώ έρχεται να εξαφανίσει την πρωτοκαθεδρία της αντικειμενικότητας. Και σ' ένα ορισμένο μέτρο έπιστημολογικά απαιτήσεων, το αντικειμενικό όρίζεται από το πώς μία σύλληψη δεοντολογικών αξιώσεων μπορεί να καταστεί όρος διαμόρφωσης ή πλαισίωσης ενός συγκεκριμένου πεδίου. Παρατηρεί, λοιπόν, ο Προκλος ότι στις πόλεις που χαρακτηρίζονται για την ανώτερη πολιτιστική ποιότητα τους, ή μουσική αποτελεί μέρος του αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας των μαθημάτων. Και ή επιλογή της όφείλεται σε όρισμένες ανθρωπολογικές και ήθικες καταστάσεις-στοχεύσεις που πρέπει να πραγματοποιούν, στο πλαίσιο της γενικότερης όριογράφησης περί της πολιτικής άρετης ως πεμπτουσίας του ανθρωπολογικού ζητήματος. 'Ο έν λόγω αναγωγισμός, μάλιστα, είναι τέτοιος που δεν επιτρέπει οιαδήποτε αυτόνόμενη, καθ' ότι θεμελιώνεται ο συλλογισμός σε υποχρεωτικές συνεπαγωγές. Συγκεκριμένα, ή μουσική επιλέγεται εκ του ότι διά της χρήσης της οδηγείται σε νηφαλιότητα ο έσωτερικός κόσμος των πολιτών, περιορίζονται ή και εξαφανίζονται οί επιθετικές τάσεις τους και αναπτύσσονται ανάμεσά τους ή άρμονία και ή συμφωνία¹¹, και προφανώς όχι υπό το

11. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Είς τόν Πλάτωνα Προῶτον Ἀλκιβιάδην*, 194, 8-11: «διά δέ της μουσικης τὸ σύντονον τοῦ θυμοῦ καὶ ἄγριον χαλάσῃ καὶ ποιήσῃ ἐμμελὲς καὶ εὐάρμοστον, <ὁ γάρ θυμὸς τόνος ἐστὶ τῆς ψυχῆς>». Πβ. επίσης, ΠΡΟΚΛΟΥ, *Είς τόν Τίμαιον Πλάτωνος*, I, 40, 26-41, 5: «ὅτι μὲν γάρ ἐν τῇ πόλει παιδεία τίς ἐστὶ τῆς ψυχῆς τὸ μὲν ἄλογον ἔνθυμίζουσα διὰ μουσικῆς καὶ γυμναστικῆς, τῆς μὲν χαλῶσης τοῦ θυμοῦ τὸν τόνον, τῆς δὲ ἐγειρούσης τὴν ἐπιθυμίαν καὶ ὥσπερ ἐμμελὴ καὶ σύμμετρον αὐτὴν πρὸς τὸν θυμὸν ἀποτελούσης, ἄγαν ἐκλελυμένην διὰ τὴν πρὸς τὸ ἐνυλὸν κατάβασιν καὶ ἀζωίας ἀναπληροθῆσαν

πρίσμα μιᾶς συμβατικής συναίνεσης. Ἀποφεύγεται, δηλαδή, τὸ ἀνταγωνιστικὸ παράδειγμα καὶ ἀνάγεται ἐκ νέου σὲ ἀρχὴ τὸ ἐπικοινωνιακὸ, τὸ τροφοδοτικὸ τῆς ἐνότητας, τῆς συνθετικῆς ἀπόδοσης καὶ τῆς ἀλληλοπεριχώρησης τῶν ἰδιαιτεροτήτων. Μὲ τὴν τελευταία ἐπισήμανση διακινεῖται ἡ πρόταση νὰ ὀρισθεῖ ἡ ἀτομικότητα ὑπὸ ὅρους συλλογικότητας, ὅχι προκειμένου νὰ καταργηθεῖ ἀλλὰ νὰ ἀναδειχθεῖ ἡ διάνοιξη τῶν ὀριζόντων τῆς, καὶ προφανῶς ὅχι μόνον στὸ καλλιτεχνικὸ ἐπίπεδο. Ὅθεν, διὰ τῆς μουσικῆς ὁ ἄνθρωπος δὲν δρᾷ ἰδιοκτησιακά, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει στὸν ἑαυτό του δυνατότητες γιὰ συμμετοχές, οἱ ὁποῖες μάλιστα εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ προσλάβουν καὶ τὴ διάσταση τῆς προσφορᾶς, καθ' ὅτι ἡ ἄρση τῆς ὠφελμιστικῆς στόχευσης καθιστᾷ πιὸ προφανῆ, ἀλλὰ καὶ πιὸ φυσιολογικὰ, τὰ καθήκοντα πρὸς τὸ περιβάλλον. Ὑπὸ τὰ γενικότερα μάλιστα συμφραζόμενα τοῦ συστήματος τοῦ Πρόκλου, οἱ τελευταῖες ἐπισημάνσεις σαφῶς καὶ δὲν εἶναι ἀναιτιολόγητες, καθ' ὅτι, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ Σωκράτης ἐμφανίζεται ὡς προνοῶν γιὰ ὅ,τι συνιστᾷ τὸν ὀργανισμό τῆς πόλης, στάση ποὺ ἐκφαινόταν πολλαπλῶς μὲ τὶς δραστηριότητές του. Ὅποτε, ἡ ἐπιμελητεία του γιὰ τὰ εἰδικὰ ζητήματα τῆς μουσικῆς κρίνεται ὡς φυσιολογική, καθ' ὅτι ἔχει ἀναγνώσει στὶς ποιοτικὲς συνθέσεις τῆς κορυφαῖες δυνατότητες γιὰ μεταστοιχείωση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ἢ γιὰ ἐπάνοδό της στὸ αὐθεντικό. Ἐννοεῖται, βεβαίως, ὅτι ἡ ὅλη πολιτικὴ παρουσία του προβάλλεται καὶ μέσα ἀπὸ τὶς ἀφαιρετικὲς διυλίσεις τοῦ Πλάτωνα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ε) Ἡ μουσικὴ καὶ τὸ ἠθικὰ ἀξιόλογο

Τὰ ἀνωτέρω, λοιπόν, παραπέμπουν στὸ ὅτι ἡ μουσικὴ ἐπιφέρει θετικὲς συνέπειες τόσο στὴν ἀτομικὴ ἠθικὴ ὅσο καὶ στὶς συλλογικὲς δραστηριότητες, συνδυασμὸς ἀδιαπραγμάτευτος γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη, καθ' ὅτι ὁ δεύτερος παράγων συνιστᾷ τὴν αἰτιολογοῦσα ἐπικύρωση ἢ ἀκόμη καὶ τὸ νομιμοποιητικὸ ἀνοιγμα τοῦ πρώτου. Τὸ ενδιαφέρον, λοιπόν, εἶναι ὅτι δὲν ἀξιολογεῖται ἡ παρουσία τῆς μόνον ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἡδονῆς ἢ

ἐκεῖθεν, τὸν δὲ λόγον διὰ τῶν μαθημάτων τῶν ἐχόντων ἔλκον τι καὶ ἀναμνηστικὸν τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀναγόντων τὸ ἐν ἡμῖν νοερὸν ἐπ' αὐτὸ τὸ φανότατον τοῦ ὄντος, δηλὸν ἐστὶ τοῖς μὴ πάντῃ τῶν ἐκεῖ διατεταγμένων ἐν λήθῃ γεγονόσι». Τὸ σχῆμα περὶ «ἄρσης-θέσης» εἶναι διάχυτο, ἐνῶ ἐπίσης ὁ ὅλος συλλογισμὸς συγκροτεῖται μὲ βάση τὶς πλατωνικὲς προκείμενες. Ἡ ἐσωτερικὴ διάκριση τῆς ψυχῆς σὲ λογιστικόν-θυμοειδές-ἐπιθυμητικὸν καὶ ἡ περὶ ἀνάμνησης θεωρία διαδραματίζουν κεντρικὸ ρόλο στὸν ὅλο συλλογισμό καὶ προβάλλουν τὴν προοπτικὴ-καθήκον τῶν ἀνακατασκευῶν. Ὑπὸ τοὺς ὅρους μάλιστα τῆς πλατωνικῆς παράδοσης, ἡ ἐνεργοποίηση τῆς ἀνάμνησης δὲν τελεῖται διὰ γνωσιακῶν αὐτοματισμῶν, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ προκεχωρημένων διεργασιῶν διαλεκτικῆς τροφοδοτήσεως, μὲ τὸν ἀναγωγισμό νὰ ὑπόκειται σὲ συνεχεῖς διευρύνσεις, οἱ ὁποῖες μάλιστα πρέπει νὰ τηροῦν καὶ τὸν δομικὸ παράγοντα.

της απόλαυσης που εξασφαλίζει στους αποδέκτες της αλλά και από το πόσο συμβάλλει στην ποιοτική συγκρότηση της πόλης ως περιοχής επικοινωνιακής αμοιβαιότητας ανάμεσα στα νοούντα και δρώντα, αλλά και με αίσθητικές προοπτικές κινούμενα, μέλη της. Διά της μουσικής καλείται ο εύπρεπής ιδιώτης να αναπτύξει ένα «πράττειν» που θα έχει επικοινωνιακά χαρακτηριστικά, τα όποια ως εκ της αναφορικής ύφης τους συμβάλλουν στο να αποκτήσει ή υπαρξή του ένα πλήρες πολιτικό νόημα, δηλαδή μία υπερυποκειμενική έρμηνεία της ατομικότητάς του. Να μην παραιμένη, δηλαδή, στις αυτοαναφορές και στις αυτοεπικυρώσεις, οι όποιες σε όρισμένες περιπτώσεις αποθεώνουν την ατομική αὐτάρκεια και οδηγούν στον αὐτοερωτισμό, σε καταλυτικά άρνητικές δηλαδή συνθήκες έναντι του διαβουλεύεσθαι και των οργανωτικών θεσμίσεων. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να χαρακτηρίσουμε τη μουσική όχι μόνον ως ανθρωπολογικό-ήθικό ποιοτικό εργαλείο αλλά και εκ νέου ως ένα δέον που είναι αναγκαίο να τυγχάνει της επιμελητείας που του αρμόζει, τόσο από τις γενικές κατευθύνσεις της πόλης όσο και του κάθε πολίτη ιδιαιτέρως. Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος συγκροτεί το θέμα με σαφή κανονιστικά κριτήρια, επιχειρώντας να συνδέσει την ιδιωτική με τη δημόσια σφαίρα ενδιαφερόντων, σε μία προοπτική που δεν μπορεί παρά να έχει και χαρακτηριστικά αποδομήσεων και επαναδομήσεων, επί των ήδη υπαρχουσών ή και κυρίαρχων επιλογών, ανάλογα με την έκαστοτε περίπτωση συνθηκών, όπως π.χ. θα ήταν ένα ήμαρτημένο πολίτευμα. Όθεν, η μουσική επικάλεως έχει τις προϋποθέσεις να διεγείρει το επαναδομητικό πρόγραμμα, υπό την επίσημη άρνησή της να συμπράξει και να συμπαίξει με τις ισχύουσες καταστάσεις. Για παράδειγμα, δεν ανήκει στις καθηκοντολογικές αρχές της να συμπλεύσει με την έμπορευματοποίηση των αξιών, σύνθετος όρος ο οποίος είναι έσωτερικά αντιφατικός, και όχι μόνον με βάση τις αναγνώσεις περί κανονιστικότητας που έδω προτείνονται.

Παρακολουθώντας, ωστόσο, με άκρα εφαρμογή το γενικό πρόγραμμα του περί συναφειών, αμοιβαιοτήτων και αλληλοπεριχωρήσεων, ο Πρόκλος εκτιμά ότι η μουσική πρέπει να συνυπάρχει με τη γυμναστική, προκειμένου να αποφεύγονται αποκλίσεις από τους έντασιακά ανακατασκευαστικούς σκοπούς του πολιτικού εκείνου συστήματος που κεφαλαιοποιεί το δέον, διατηρώντας έτσι σταθερά και τους κανόνες του ανθρωπολογικού ρεαλισμού ως έκστατικούς προς το όλο και περαιτέρω βέλτιον. Η αίτια της επισήμανσής του οφείλεται στις άρνητικές ή στις ποιοτικά ουδέτερες συνέπειες που εκτιμά ότι θα επιφέρουν οι μονοδιάστατες επιλογές, οι όποιες σαφέστατα και θα κινούνται υπό μία συγκεκριμένη έρμηνευτική και αξιολογική αποτύπωση των ενδιαφερόντων και των στόχων. Προφανώς υπονοείται έδω ή θέση ότι ο ανθρώπινος οργανισμός είναι σύνθετος τόσο από πνευματικά όσο και από σωματικά στοιχεία, όποτε έχει ανάγκη των ανάλογων δομικών παρεμβάσεων άγωγής και σύμφωνα με τις όποιες θα καλείται να εκδηλώσει με έπαρκή τρόπο, τι κατέχει. Σημειωτέον ότι στο υπόμνημά του στην *Πολιτείαν* του Πλάτωνα

δὲν ἐρωτοτροπεῖ οὔτε μὲ τὴν προοπτικὴ ἐνὸς πνευματικοῦ καθιδρύματος ἀποκομμένου ἀπὸ τὴν πραγματικότητα οὔτε μὲ τὸ μοντέλο ἐνὸς διαρκοῦς στρατοπέδου¹². Μὲ τὸ νὰ διέπεται, λοιπόν, τὸ κριτήριον τῶν προσεγγίσεων του καὶ ἀπὸ μία διυλισμένη ἀνάγνωση τοῦ ἀνθρώπινου ὄργανισμοῦ, δείχνει τὸ γιὰ ποιὸν λόγον ἀνθρωπολογικὰ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται τὸ ἰδεαλιστικὸ παράδειγμα μιᾶς ἀκραίας πνευματικότητας, ἢ τὸ ὑλιστικὸ μιᾶς θριαμβικῆς καὶ αὐτοερωτικῆς προβολῆς τῆς σωματικότητας. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποδυνάμωνε τὴν ὁργανισμικότητά του ὡς συνόλου καὶ θὰ ἀφοσιωνόταν σὲ μία ἐπιλογή ἢ ὁποῖα θὰ τοῦ προκαλοῦσε ὑπαρξιακὰ ἀντιφάσεις, ἢ τουλάχιστον ἐπιμέρους ἀδράνεις. Θὰ προσθέταμε ἐδῶ: πολλῶ μᾶλλον θὰ εἶχε ἀλλοιωμένα κριτήρια γιὰ συμμετοχὴ στὰ πολιτικὰ δρώμενα. Ὑποστηρίζει, λοιπόν, ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ γυμναστικὴ χωρὶς τὴ μουσικὴ καθιστᾷ τὰ ἥθη νὰ διέπονται ἀπὸ βαρβαρότητα καὶ ἀναπτύσσει ἀνταγωνισμοὺς καὶ συγκρούσεις.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ μουσικὴ χωρὶς τὴ γυμναστικὴ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους σὲ μαλθακότητα, τοὺς καθιστᾷ ἀνίκανους γιὰ οἰανδήποτε δραστηριότητα. Πιὸ συγκεκριμένα, στὴν περίπτωση τῆς γυμναστικῆς, τὸ ἐνδιαφέρον στρέφεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἄσκηση τοῦ σώματος, ἔμφαση ποὺ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον ἐξουδετερώνει οἰανδήποτε ἐσωτερικὴ εὐαισθησία, παρὰ τὸ ὅτι ἀποτρέπει καταστάσεις νωθρότητας καὶ ἀποχῆς ἀπὸ παραγωγικὰς διαδικασίες. Μὲ τὴ γενικευμένη ἐπικυριαρχία τῆς ἀναπύσεως, μία ἐκρηκτικὴ τέτοια πᾶσι δὲν συνδέεται ὅμως μὲ μιὰ ἀνάλογη διάθεση γιὰ ποιοτικὴ δημιουργία, ἐνῶ συγχρόνως μπορεῖ νὰ προσλάβει καὶ ἐπιθετικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ πεποίθηση γιὰ τὴ σωματικὴ ρώμη εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ ὁδηγήσῃ σ' ἕναν ἀνεξάντλητο ἐπεκτατισμό. Βεβαίως δὲν πρέπει νὰ παραβλέψουμε ὅτι μὲ μιὰ τέτοια ἄσκηση ἀνετα ἔξασφαλίζονται οἱ ἐξωτερικὲς πλαισιώσεις τῆς ἀνδρείας, καθ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἔχει ἀπαλλαγῇ καὶ ἀπὸ τὰ σωματικὰ ἐκεῖνα πάθη τὰ προκαλοῦντα τὸν ἡδονισμό, τὸν ὅποιο ἐκχυδαῖσμένο εὐδαιμονισμό, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἀλαζονικοὺς ἐπεκτατισμοὺς. Στὴν περίπτωση τῆς μουσικῆς καὶ ἐκλαμβανομένης ὡς ἀποκλειστικοῦ παράγοντα ἀγωγῆς, καλλιεργεῖται κατὰ τέτοιον τρόπο ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος, ὡς θελγόμενος ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν, ὥστε νὰ θέτει στὸ περιθώριον τὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ πρακτικὲς δραστηριότητες ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ ἐπικοινωνιακὰς ἀναφορές, ὅπως ἐκεῖνες ποὺ θὰ εἶχαν ὡς σκοπὸ, π.χ., διαρθρωτικὰς παρεμβάσεις στὴν οἰκονομία. Θὰ προσθέταμε ὅτι ὁ κόσμος τῆς ἐσωτερικότητας παραμένει τότε σὲς αὐτοαναφορές του καὶ στὴν αἰσθητικὴ εὐδαιμονία του, χωρὶς ἔστω καὶ τὴ στοιχειώδη

12. Πβ. *Εἰς τὰς Πολιτείας Πλάτωνος Ὑπόμνημα*, 1, 206, 6–246, 21.

διάθεση για συμμετοχή στις κοινωνικές και στις πολιτικές υποθέσεις¹³ και πολλῶ μᾶλλον προφανῶς στις θεσμικές πλαισιώσεις τους. Ἐδῶ ἀποδίδεται ἔμφαση στὸν κόσμον τῶν ἐσωτερικῶν βιωμάτων, ἀλλὰ ἡ μονοσημαντικότητα εἶναι ἐκ νέου τὸ ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα, ἐνῶ καραδοκεῖ μὲ ἰσχυρὲς πιθανότητες ἐπικράτησης ὁ ἰδεαλισμὸς ἐκείνου τοῦ ὑποκειμένου τὸ ὁποῖο ἀρνεῖται νὰ ἐκφύγει ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ ὄριά του. Ἡ τελευταία ἐκδοχὴ συνιστᾶ μία κρίσιμη παράμετρο, καθ' ὅτι ἀναδύονται μορφὲς ἀπομονωτισμοῦ τέτοιες ποὺ ὁδηγοῦν σὲ ἀποσάρθρωση τοῦ πολιτισμοῦ ὡς σύνθεσης τῶν ἰδιαίτερων ἀνησυχιῶν πρὸς μία κατεύθυνση ἐπαναπροοδιορισμοῦ τῆς ποιότητος ἐπὶ τὰ βελτίω. Διεκδικώντας τὸ ὑποκείμενο τὴν αὐτονομία του, ἀρνεῖται τελικῶς νὰ ὑπερβεῖ ὑπὸ συνθήκες αὐθορμητισμοῦ τὰ σύνορα τῆς αὐτοαναφορικῆς ἐμβέλειας τῶν ἐνδιαφερόντων του.

ΣΤ) Ἡ τελολογικὴ πορεία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ παραδείγματος

Οἱ κίνδυνοι, λοιπόν, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς μονοδιάστατες ἐπιλογὲς διαμορφώνουν, μὲ τὴν προοπτικὴ τῶν θεραπευτικῶν παρεμβάσεων, καὶ τὸ πρόγραμμα ποὺ πρέπει νὰ ἐφαρμοθεῖ ἀπὸ τὸ παιδαγωγικὸ σύστημα τῆς πόλης, προφανῶς ἐκείνης ποὺ λειτουργεῖ μὲ ὅρους προσωπικῆς καὶ συλλογικῆς τελολογίας. Ὡς ἐκ τῆς κανονιστικότητος ποὺ ὁρίζεται, ὁ Πρόκλος λοιπόν ἐπισημαίνει ὅτι οἱ νέοι ἀποκτοῦν σθετὴ πολιτικὴ παιδεία, ὅταν σπὴν ἀγωγή ποὺ λαμβάνουν συνδυάζεται διαλεκτικὰ τὴν ἐντασὴ μὲ τὴν ἡρεμία. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ σύνθεσιν καὶ ὅχι γιὰ ἀθροιστικὴ ἢ παράθεσιν, καθ' ὅτι ἡ τελευταία κινεῖται ἀπακλειστικὰ μὲ ὅρους μηχανιστικῶν προσθαφαιρέσεων χωρὶς τὶς διυλιστικὰς συνιστώσες τῆς ἀναλογίας καὶ βεβαίως χωρὶς τὶς ἀνακατασκευὲς τοῦ κριτικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος σαφῶς καὶ δὲν στοχεύει στὴ συγκρότηση τυποποιημένων μικτῶν. Πιο ἀναλυτικὰ, ἡ ἐκρηκτικὴ ἐνὸς γυμνασμένου καὶ ὑγιοῦς σώματος, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ σὲ ἄμεσες δραστηριότητες, πρέπει νὰ συνδυασθεῖ μὲ τὴ νηφαλιότητα τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία προσδίδει στὶς ἐνέργειες χαρακτηριστικὰ ἐκλεπτυσμένης ποιότητος

13. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρῶτον Ἀλκιβιάδην*, 194, 11-16: «οὔτε γὰρ γυμναστικὴ μόνον εἰς παιδείαν ἔξαρκεί (μόνη γὰρ αὕτη τῆς μουσικῆς ἀποδιαληφθεῖσα πέρα τοῦ δέοντος ἄγρια καὶ φιλόνηκα καὶ σύντονα τὰ ἥθη τῶν μειόντων ἀποτελεῖ) οὔτε μουσικὴ μόνον ἄνευ γυμναστικῆς (καὶ γὰρ οἱ μουσικῇ μόνῃ χρώμενοι τὴν ζωὴν ἐκθηλύνονται καὶ μαλακώτεροι γίνονται)». Πβ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 410 b 10-412 a 7. Ὁ,π κυρίως προκίπτει ὡς προέκταση ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραθέματα εἶναι ἡ πρότασις γιὰ ἀπελευθέρωσιν τῶν πραγματικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ γιὰ ἀποβολὴ τῶν παθογενῶν καταστάσεων, ὁρισμέναις ἐκ τῶν ὁποίων βεβαίως καὶ θὰ προέρχονται ἀπὸ ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος.

καὶ εὐαισθησίας¹⁴. Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι καὶ οἱ πρωτοβουλίες νὰ εὐρίσκονται σὲ συνεχὴ ἐκδήλωση ἀλλὰ καὶ νὰ προκύπτουν ἀπὸ ἕναν ἐσωτερικὸ ἔλεγχον ποὺ δὲν λειτουργεῖ μὲ συμβατικὸν τύπον κριτήρια, τὰ ὁποῖα τροφοδοτοῦνται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ὁρμικῆς ὑφῆς αὐτοματισμούς. Μὲ τὸν συνδυασμό, λοιπόν, γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς οἱ πολιτικὲς δραστηριότητες διευρύνονται ποσοτικά, ὡς αὐξήσεις ὁμῶς καὶ περαιτέρω γενικεύσεις τῆς ποιότητος, ἢ ὁποῖα ἔτσι δὲν παραμένει στὴ μακαριότητα τῆς ἰδιαιτερότητας τῶν ἐπιδόσεων καὶ τῆς αὐτάρκειας ἐκείνης ποὺ θὰ τις χαρακτηρίζε. Κινεῖται ἡ αὐτοεκδιπλώνεται πολλαπλασιαστικά, ἐνῶ ἐπὶ πλεόν καθίσταται, μὲ τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὅρου, κανονιστική. Θὰ μπορούσαμε, μάλιστα, νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ μία ἐνασχόληση ἐναντι τῆς ἄλλης λειτουργεῖ ἐργαλειακά, προκειμένου νὰ συμβάλει στὴν ἀξιοποίηση τῶν δυνατοτήτων της, ὡς πρὸς τι τρίτον, τὸ ὁποῖο αἰτιολογεῖ καὶ νοηματοδοτεῖ τοὺς δύο διαμειβόμενους συμβαλλόμενους παράγοντες. Βεβαίως παραμένει ἕνα ἐρώτημα σὲ ἐκκρεμότητα: μεταξὺ τῶν δύο παιδαγωγικὰ λειτουργουσῶν δραστηριοτήτων μπορεῖ νὰ εἰσαχθεῖ μία κατόπιν συγκριτικῆς συνεξέτασης ἱεραρχία; Καὶ ἂν ἡ ἀπάντηση εἶναι καταφατική, μὲ βάση ποιά κριτήρια; Ὁ ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς γιὰ τὴν προτεραιότητα τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ σώματος δὲν μπορεῖ νὰ μὴν μετέχει ἐδῶ στὴν ὅλη συζήτηση. Καὶ ἐντελῶς συνοπτικὰ νὰ σημειώσουμε ὅτι στὴν πραγματεία ποὺ παραπέμπουμε ὁ Πρόκλος, σὲ ὅσα σημεία ἀναφέρεται στὴν ἐν λόγῳ συγκριτικῇ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

14. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τὸν Πλάτωνα Πρῶτον Ἀλφαβιάδην*, 194, 17-20: «δεῖ δὲ ὥσπερ ἐν λύρᾳ μήτε τὴν συντονίαν εἶναι μόνην μήτε τὴν ἀνεσιν, ἀλλὰ τὴν ὅλην αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν ἡρμόσθαι ψυχὴν ἐκ τε ἐπιτάσεως παιδευτικῆς καὶ ἀνέσεως». Ἀνάλογες ἀπόψεις συναντᾶμε στὴν πλατωνικὴ *Πολιτείαν*, 527 e 1-3: «τὸ δ' ἔστιν οὐ πάνυ φαῦλον ἀλλὰ χαλεπὸν πιστεῦσαι ὅτι ἐν τούτοις τοῖς μαθήμασιν ἐκάστου ὄργανόν τι ψυχῆς ἐκκαθαίρεται τε καὶ ἀναζωπυρεῖται ἀπολλύμενον καὶ τυφλούμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων, κρεῖττον δὲ σωθῆναι μυρίων ὁμμάτων· μόνῳ γάρ αὐτῷ ἀλήθεια ὁράται», καὶ 533 d 2-4: «Οὐκοῦν, ἦν δ' ἐγώ, ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος μόνη ταύτῃ πορεύεται, τὰς ὑποθέσεις ἀναρροῦσα, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἵνα βεβαιώσῃται, καὶ τῷ ὄντι ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῷ τινι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα κατορυγμένον ἡρέμα ἔλκει καὶ ἀνάγει ἄνω, συνερίθοις καὶ συμπεριγωγοῖς χρωμένῃ αἷς διήλθομεν τέχναις». Ὁ ἀφηγηματικὸς τρόπος παρουσίας τῶν θέσεων δείχνει, ἂν ὄχι μὲ τυπικὴ δηλωτικότητα ἀλλὰ τουλάχιστον ἐμμέσως, καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀποτυπώνεται ἡ σωματικότητα ὡς συμμετέχουσα στὴ διαμόρφωση τῆς ἀνθρώπινης εἰκόνας ἀνάλογα μὲ τὰ κριτήρια ἢ τις στοχεύσεις ποὺ ἐπικρατοῦν. Παράλληλα, δὲν πρέπει νὰ διαλάβει τῆς προσοχῆς γὰρ τὶς δέουσες συγκριτικὲς συνεξετάσεις διὰ τὸν Πλάτωνα ἢ ψυχὴ ὑπερέχει σαφῶς τοῦ σώματος, στὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα, τουλάχιστον τῆς *Πολιτείας*, σὲ σχέση μὲ τὰ ὅσα δέχεται ὁ Πρόκλος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὡς πρὸς τὶς ἀξιολογικὰς ἀνθρωπολογικὰς θέσεις τοῦ πρὸ μετριοπαθῆς καὶ ρέπων ἔτι μᾶλλον πρὸς ἕναν ὑποστατικὸ μονισμό, περιορίζοντας αἰσθητὰ τὶς ἀκρότητες ἑνὸς ἰδεαλιστικοῦ θεωρητικοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖο δέχεται τὶς κατευθύνσεις τοῦ ἀπὸ μία εἰδικοῦ τύπου ἐκδοχῇ τῆς μεταφυσικῆς.

συνεξέταση, αναγνωρίζει αξιολογική άνωτερότητα στην ψυχή¹⁵. Της προσδίδει ένα ευρύτατο περιεχόμενο, το οποίο συγκροτείται και διακλαδίζεται με το σύνολο των ἀρεταϊκῶν και διανοητικῶν ἐκλεκτῶν καταστάσεων.

Ἐπιχειρώντας νὰ ἀπαντήσουμε στὰ διατυπωθέντα ἐρωτήματα, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς μὲ βάση τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο οἱ ἰδιαιτερότητες καὶ ἡ ἀναγωγή σ' ἓνα τελικὸ αἴτιον συμπορεύονται. Τὸ πρῶτο δεδομένο εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχουν οὔτε κἂν στὸν στοιχειώδη σκεπτικισμό ἡ ἀμοιβαιότητα καὶ ἡ συμπληρωματικότητα καὶ ἄρα οἱ κοινοὶ τόποι μετὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γυμναστικῆς. Θὰ μπορούσαμε, μάλιστα, νὰ διατυπώσουμε λόγο ἐδῶ γιὰ τὸ ἐκπαιδευτικὰ μεικτόν, τὸ ὁποῖο σὲ μία προοπτικὴ ὑψηλῶν ἀξιώσεων δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ ἀθροιστικὰ ἀλλὰ δι' ἀλληλοπεριχωρήσεων. Ἡ ἐν λόγω ἀκριβῶς προοπτικὴ ἐνισχύει τὸ ὅτι δὲν ἔχουμε παραπομπή σὲ αἴτημα σχετικὰ μὲ τὴν αξιολογικὴ προτεραιότητα ἀνάμεσα στὶς δύο ἐκπαιδευτικὲς συνιστώσες, καθ' ὅτι ἔρχονται νὰ ἀνταποκριθοῦν στὸ ἀνθρωπολογικὰ συναμφοότερον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συνεπαγωγικῶς ἀποκλείονται οἱ ἀπαξιώσεις. Παρουσιάζονται κατὰ κάποιον τρόπο ἰσοδύναμες, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὸν σκοπὸ ποὺ διὰ τῆς διδασκαλίας τους ἐπιδιώκεται, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται στὸν ὅλον ἄνθρωπο. Ἔτσι, ἡ μουσικὴ θὰ προσδίδει στὴ γυμναστικὴ εὐαισθησίες καὶ ἡ γυμναστικὴ θὰ τῆς καταθέτει ὡς ἀντίδοτὸν τὴν ἀκραιότητα τοῦ ἀνδρείου φρονήματος, τοῦ ἀνθεκτικοῦ στὶς ἀντιξοότητες. Μὲ ἰδιαίτερη ἄνεση θὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι στὰ ἐδῶ διαμειβόμενα συναντᾶμε ἐπιρροὲς ἀπὸ τὸ Β' βιβλίο τῶν πλατωνικῶν *Νόμων* (672e-673a), ὅπου διατυπώνεται λόγος γιὰ τὸν συνδυασμὸ τῆς μουσικῆς μὲ τὴ γυμναστικὴ ὡς παραγόντων ποὺ συμβάλλουν καίρια καὶ σὲ βάθος χρόνου στὴν ἠθικὴ καὶ στὴν πολιτικὴ ἀρετὴ τῶν πολιτῶν. Καὶ ἐξαιτίας ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς διεισδυτικότητάς τους στοὺς τομεῖς τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὅτι ὁ νομοθέτης τίς ἔχει ἐντάξει ὡς ὑποχρεωτικὰ μαθήματα στὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα σπουδῶν¹⁶. Ἡ ρεαλιστικὴ, λοιπόν, προσέγγιση ἐξακολουθεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν ἀρμοδιότητά της καὶ ἀνάγει τὸ ἀνθρωπολογικὸ ζήτημα, μέσῳ τῆς σύνθεσης τῶν ἐπιμερισμῶν του, σὲ κορυφαία στόχευση τοῦ πολιτικοῦ σχεδιασμοῦ, ὅποτε σαφῶς καὶ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἐπικρατεῖ

15. Πβ. ἐνδεικτικὰ *Εἰς τὸν Πλάτωνα Πρῶτον Ἀλκιβιάδην*, 94, 1-107, 3. Πβ. J. TROUILLARD, *L'Un et l'âme selon Proclus*, Paris, Les Belles Lettres, 1972. Σημειωτέον ὅτι πρόκειται γιὰ μελέτη-σταθμὸ ἀναφορικὰ μὲ τὴ σύνδεση τῆς μεταφυσικῆς μὲ τὴν ἀνθρωπολογία στὸν Πρόκλο μὲ τίς ἀναφορὰς στὸν Πλάτωνα, στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Πλωτῖνο νὰ εἶναι διάχυτες.

16. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἀνάλογες θέσεις περὶ γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς ὡς μαθημάτων ποὺ ἀνυψώνουν τὸ ἦθος τοῦ πολίτη ἔχει διατυπώσει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης στὸ ἑνατο βιβλίο τῶν *Πολιτικῶν*. Πβ. ἐπίσης, J. CHAILLEY, *La musique grecque antique*, Paris, Les Belles Lettres, 1979.

μόνον ἢ δικαιοδοσία τῆς ἀνοικτῆς, καὶ τροφοδοτούμενης ἀπὸ τὸ διαφωτιστικὸ παράδειγμα, δημοκρατίας, ἢ ὅποια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συντελεῖ στὴν ἀνόρθωση τῆς ἰδιαιτερότητας ὡς προσωπικότητας.

Ζ) Οἱ μεταφυσικὲς προτυπώσεις τῆς μουσικῆς

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω, ὁ Πρόκλος δὲν παραμένει στὸ πλαίσιο τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἢ τῆς πολιτικῆς ἀποτελεσματικότητας, διότι σὲ μία τέτοια προοπτικὴ δὲν ἀπέχει ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ διαχειριστικὸ παράδειγμα, τὸ ὅποιο εἶναι ἀπολύτως ἐγκλωβισμένο στὰ ἐνδοκοσμικὰ ὅρια. Στὸ σύστημά του, τὰ ἀνώτερα νοήματα τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ζωῆς εὐρίσκονται στὸν χῶρο τῶν μεταφυσικῶν ἀρχετύπων, ὅποτε μόνον ὡς μία διαύγηση στὸ Ἐκεῖθεν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ ἡ ἀνθρωπολογικὴ τελολογία καὶ μάλιστα μὲ ὅρους, ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ περαιτέρω, ἀποφατικούς, μὴ ὑπαγόμενους σὲ ἐννοιολογικὲς τεχνολογήσεις. Ὑπὸ τὴν ἰσχὺ, λοιπόν, τῶν ἀρχῶν του περὶ τοῦ ἀπόλυτου προσδιορισμοῦ τοῦ φυσικοῦ ἀπὸ τὸν μεταφυσικὸ κόσμο, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ πηγὲς τῆς μουσικῆς, ὅπως καὶ τῶν ὑπολοίπων πνευματικῶν ἐνασχολήσεων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρετῶν, εἶναι θεῖες¹⁷. Δὲν προσλαμβάνει, δηλαδή, ἡ μουσικὴ τὸ πληρὸς νόημα τῆς ἀπὸ τὰ μονοσήμα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

17. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρωτον Ἀκτινάριον*, 205, 13-21: «ἀλλ' ὅμως καὶ αὐτὴ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκεῖθεν ἔλαχεν, ἀπ' αὐτῆς δὲ ἡ ἐξέταξις τὸ τέλειον ἔχει καὶ τὸ ὄνομα τῆς τελειότητος· αἰετὰ γὰρ τὰ δευτέρω μετὰ τῆς οὐσιότητος μεθέξεως καὶ τὴν κατ' ὄνομα κοινωνίαν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων αἰτίων ἐφέλκεται. Δεδεικται οὖν ἐνταῦθα, πρότερον μὲν διὰ αἱ ἔξεις αἱ ἐν ἡμῖν αἱ τεχνικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ θεοὺς ἐφόρους ἔχουσι καὶ ἀπὸ θεῶν ὠρμηγνται τὴν πρώτην· δεύτερον δὲ ὅτι καὶ τὰ ὀνόματα ταῖς εἰκόσιν ἀπὸ τῶν παραδειγματικῶν μετὰ τῆς οὐσίας ἐνδίδονται· τρίτον ὅτι τὰ παρωνύμως ἀπὸ τινων λεγόμενα τριῶν δεῖται τούτων, τοῦ κοινωνεῖν τῆς οὐσίας, τῆς τοῦ ὀνόματος μεθέξεως, τῆς κατὰ τὴν τελευταίαν συλλαβὴν διαφορᾶς». Ὁ Α. Ph. Segonds σχολιάζει ὡς ἑξῆς, εἰσάγοντας καὶ τὴ σχέση «ἐν-πλήθος»: «C'est, en effet, une loi chez Proclus que la communauté de nom implique une certaine communauté d'essence: c'est cela qui lui permet de dire qu'il existe plusieurs Apollons, inférieurs à Apollon, mais qui conservent quelque chose de l'essence du premier terme de la série» (σ. 405). Τὸ ὄνομα ἀντανάκλα τὴν πραγματικότητα ἐνὸς ἀντικειμένου κατὰ τὴν πλήρη συνθετικὴ παρουσία του, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν αἰτιακῶν ὅρων ποὺ τὸ διεμόρφωσαν. Ἄρα, δὲν συνιστᾷ μία γλωσσικὴ καὶ ἐπιστημονικῶν στοχεύσεων σύμβαση, ἀλλὰ κέκτηται σαφῶς ὄντολογικοῦ περιεχομένου. Στὸ ἐδῶ μάλιστα πλαίσιο, ὑπάγεται στὸν ρεαλισμὸ τοῦ ἀντικειμένου, ὅποτε σαφέστατα περιορίζεται ὁ οἰκείος του ρεαλισμός. Βεβαίως στὴν προοπτικὴ τῆς συνάντησης τοῦ ὑπερφυσικοῦ μὲ τὸ φυσικόν, ἢ ὅποια κοινότητα προβάλλεται, προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν μέθεξιν καὶ ὄχι ἀπὸ μία πανθειστικοῦ τύπου ἀφομοίωση. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ὁ E. Moutsopoulos ἀναφορικὰ μὲ τὴν τελειότητα κατὰ τὴ συνύφανσή της μὲ τὴ μουσικὴ σημειώνει: «La perfection musicale d'ordre humain n'est qu'une ombre de la musique d'ordre divin. Sur ce point Proclus semble de nouveau s'inspirer de Platon, mais innove dans la mesure où il assigne une perfection, ne serait-ce que relative, à la dynamique musicale de l'âme: elle posséderait la pouvoir de se transformer en produisant des actes musicaux qui sont comme des opérations

ντα ἐκκοσμηκευμένα ἀνθρωποκεντρικά κριτήρια, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται στὸν σχετικισμό καὶ δὲν ἐξασφαλίζουν σταθερότητα μέσα στὴ χρονικὴ ἐξέλιξη, καθ' ὅτι κομίζουν ἀμφισβητήσεις καὶ ἀμφιβαλλόμενες καταστάσεις. Οἱ μεταβλητοὶ ὅροι τοῦ γίνεσθαι δὲν συνιστοῦν κριτήριο γιὰ τὴν ποιότητά της, καθ' ὅτι εἶναι ἰσχυρὸ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ὑπαχθοῦν σὲ παθογενὴ στοιχεῖα διάχυτα στὶς κοινωνικὲς συνάφειες, τὶς ἐλεγχόμενες ἀπὸ συμβατικότητα καὶ στρατηγικὲς. Ἄρα, τὰ χαρακτηριστικά της, τόσο κατὰ τὸ περιεχόμενό της ὅσο καὶ κατὰ τὸν ρυθμὸ της, πρέπει νὰ διαθέτουν τὸ κριτήριο τοῦ, στὸ σχετικὸ βεβαίως πεδίο τῶν ἐγκόσμιων ἀναφορῶν, ἀπόλυτου, τὸ ὁποῖο ἐξασφαλίζει στέρεες κανονιστικὲς λειτουργίες. Καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά αὐτὰ εἶναι τὸ κάλλος, τὸ ὁποῖο ὀρίζεται ὡς κατάκτηση-μορφὴ ὠραιότητας καὶ ὡς πρόσκληση. Ὅθεν, δὲν παραμένει στὰ αὐτάρκη ὅρια τῶν αὐτοαναφορῶν, ἀλλὰ τροφοδοτεῖ διαδικασίες ἐπικοινωνιακῆς-μεθεκτικῆς. Ὁ Πρόκλος θεωρεῖ ὅτι ὡς ἀνώτατη καλλιτεχνικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀξία ἡ μουσικὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μὴν ἀνήκει πρωταρχικά στὶς Μοῦσες, ὀντότητες ποὺ τροφοδοτοῦμενες ἀπὸ τὸ θεῖον θὰ ἐξασφαλίζουν ἐμπνεύσεις στοὺς ἀνθρώπους γιὰ ἀνωτέρου ἐπιπέδου καλλιτεχνικὰ προϊόντα, ὑπερβατικά τοῦ τρέχοντος καὶ τοῦ συμβατικοῦ. Προεκτείνοντας, θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ Μοῦσες ἀρνοῦνται νὰ συμπράξουν καὶ νὰ συμπαιξοῦν μὲ τὸ ἐπιφανειακὸ καὶ διαμορφώνουν μόνον ὅ,τι ἀνήκει πλήρως στὴν περιοχὴ τοῦ αἰετοῦ, μὲ ὅρους ποὺ θὰ χαρακτηρίζαμε ὡς ὑπερβατολογικούς, ἐκφραστικούς μὲς α *a priori* δυνατότητας γιὰ κατανόηση τοῦ αὐθεντικοῦ. Εἶναι ἐξ ὁρισμοῦ αὐτονόητο ὅτι σ' ἓνα τέτοιο ἀξιακὸ παράδειγμα ἀποκλείεται πλήρως ἡ ὁποια ἐμπορευματοποίηση τῶν προϊόντων τῆς μουσικῆς. Ἡ ἀλλοτρίωση ποὺ θὰ ἐπέρχετο θὰ ἦταν ἀκραίου βαθμοῦ, καθ' ὅτι θὰ συνεκφέροντο δύσμη συμβατὰ μεταξὺ τους μεγέθη.

Ὅποιος λοιπὸν εἶναι μουσικός, συνεπαγωγικά ἔχει ἀγαπητικὴ φορὰ πρὸς τὸ κάλλος σύμφωνα μὲ τὶς μεταφυσικὲς προδιαγραφές ποὺ ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ μὲ αἰσθητικὲς ἀναφορές ἐσωτερικότητά του κατέχει¹⁸. Ἡ προοπτικὴ τοῦ ἐμμενοῦς *a priori* εἶναι ἐμφανὴς καὶ ἀνήκει, καὶ ἡ ἴδια, στὸ

rappelant à un degré inférieur, certes celles qui explicitent le pouvoir des Muses elles-mêmes» (*La philosophie de la musique dans le système de Proclus*, Athènes, Académie d'Athènes, 2004, σ. 18). Ἐφαρμόζοντας σὲ μόνιμη κλίμακα ὁ νεοπλατωνικὸς σχολάρχης τὶς βασικὲς ἀρχές τοῦ συστήματός του, ὑπάγει καὶ τὶς θέσεις του περὶ μουσικῆς στὸ ἱεραρχικὸ παράδειγμα ποὺ υἱοθετεῖ, κατὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ Ἐκείθεν στὸ Ἐντεῦθεν, τὸ ὁποῖο ἐκτυλίσσει διὰ τῶν ἀναγκαίων ἐμπνευσμένων διαμεσολαβήσεων. Κατώτεροι θεοὶ ἢ ἐξειδικεύσεις τῶν ἀνωτέρων διαπορθεύουν στὸν φυσικὸ κόσμον τὶς αἰώνιες ἀρχετυπίες καὶ διαμορφώνουν μία ἐδραία στὴν ὄντολογικὴ ὑφὴ της καὶ στὶς λειτουργίες της ἐμμενὴ πραγματικότητα.

18. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρῶτον Ἀλκιβιάδην*, 206, 1-11: «οὕτω γὰρ ἀπὸ τῶν Μουσῶν ἡ μουσικὴ λέγεται ἄν, ἀπὸ δὲ ταύτης τὸ μουσικῶς. Ἐπὶ δὲ τούτοις τὸν ἔπαινον τοῦ νεανίσκου συμφώνως τοῖς προρηθεῖσιν ἀποδοδόμενον ὑπὸ τοῦ Σωκράτους θεω-

καθεστῶς τοῦ γενικότερου ἀνθρωπολογικοῦ ρεαλισμοῦ. Ἡ ἐρωτική αὐτή, ἐπομένως, κίνησή του δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ μονοδιάστατες ἀνθρωπολογικῆς ὑφῆς ἀντιδράσεις, ἐγκλεισμένες σὲ μία αἰσθητική ἐνδοκοσμικοῦ τύπου, ἢ ὁποία μάλιστα μπορεῖ νὰ μετεξελιχθεῖ καὶ σὲ χυδαιότητα ἢ τουλάχιστον σ' ἓναν αὐτοαναφορικό ἡδονισμό, καὶ ὄχι μόνον διότι στερεῖται στοιχείων αὐτοελέγχου. Προκύπτει ἀπὸ τὸ πῶς ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση καὶ βιωματικότητα ἔχουν προσλάβει καὶ ἐνεργοποιήσει τὰ μεταφυσικά ἀρχέτυπα στὴν προοπτική τῆς πνευματικῆς διάρθρωσης ἐνὸς προσώπου τὸ ὁποῖο διεκδικεῖ μονίμως τὴ διαύγασή του ὡς ἐντελὴ αὐτοανάγνωσή του σὲ ὄλο καὶ πιὸ διευρυμένους ὑπαρξιακοὺς ὀρίζοντες. Σημειώνεται, μάλιστα, ὅτι τὸ μουσικὸ ἄτομο, ὡς πρὸς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν καλλιτεχνική-αἰσθητικὴ διάθεσή του, ἔχει τὶς ἴδιες προθέσεις μὲ τὸ ἄτομο ποὺ διακρίνεται γιὰ τὴν ἐρωτικὴ σχέση του μὲ τὰ πράγματα¹⁹, ἢ ὁποία σὲ διηνεκὴ κλίμακα

ρήσωμεν. Προεῖρηται μὲν γὰρ ὅτι «πρέποι ἂν ποὺ καὶ σοὶ τὸ καλῶς διαλέγεσθαι», τοῦ δὲ τὴν ἀπόκρισιν ἐμμελὴ πεποιημένου καὶ ἀναμάρτητον ἐπὶ τῷ ἔργῳ ὁ Σωκράτης τὸ «εὖ λέγει», ὃ δὴ τῷ «καλῶς» εἰς ταῦτόν πως ἐρχεται, καὶ ἐστὶ ὁμοίως τῆς Μούσας, εἴπερ τι ἄλλο, καὶ τὸ καλὸν οἰκεῖον. Φιλόκαλος γὰρ τίς ἐστὶ καὶ ὁ μουσικός τὴν φύσιν, καὶ τοῦτο κοινὸν ἔχει πρὸς τὸν ἐρωτικόν». Σημειωτέον ὅτι τὰ ἐντὸς μόνον εἰσαγωγικῶν ἐντιθέμενα παραθέματα προέρχονται ἀπὸ τὸν πλατωνικὸν Ἀλκιβιάδην A. 108 c 6-7 καὶ 108 d 9, ἀντιστοίχως. Τὸ ἀνωτέρω ἐδάφιο εἶναι πολυδύναμο σὲ σημασίες, τόσο ἐπιστημολογικοῦ ὥς καὶ ἱστορικοῦ τύπου, ἐνῶ θετὰ ὡς σημῆς τῆς ὀντολογικῆς προκείμενης τῶν καλλιτεχνικῶν καὶ τῶν αἰσθητικῶν ιδιοτήτων, ὑπὸ ὁρὸς προφανῶς κανονιστικοῦ, καὶ ὅτι θεωρεῖται ὅτι ἡ ἐδρασιότητα πρέπει νὰ κατευθύνει τὴ ρευστότητα. Ὁ Ε. Moutsopoulos, σχολιάζοντας, καὶ ἐπιμένοντας συγχρόνως καὶ σὲ ἱστορικὲς θεμελιώσεις, θεωρεῖ τὰ σημεῖα τοῦ ἀνωτέρου παραθέματος τονίζει: «Proclus fait dériver du terme de musique d'adverbe "musicalement" qui acquiert, des lors, une signification plus importante qu'on pourrait le croire de prime abord. En effet, le terme de musique ainsi conçue représente une longue tradition dont les racines remonteraient à l'époque classique» (*La philosophie de la musique dans le système de Proclus*, σ. 17).

19. Πβ. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρῶτον Ἀλκιβιάδην*, 206, 11-14: «καὶ ὅλως ἡ ἀρμονία καὶ ἡ συμμετρία μετὰ τοῦ κάλλους πάντως ὑφέστηκεν, ὥσπερ ἡ ἀσυμμετρία καὶ ἀναρμοστία μετὰ τῆς αἰσχροῦς». Οἱ ὁροι *συμμετρία* καὶ *ἀσυμμετρία* ἀνάγουν καὶ σὲ γεωμετρικὲς θεμελιώσεις, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ ὀντολογικὴ παράμετρος προηγεῖται. Πβ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαῖδρος*, 246 d 3-4: «ἄθάνατον δὲ οὐδ' ἔξ ἐνὸς λόγου λελογισμένου, ἀλλὰ πλάττομεν οὔτε ἰδόντες οὔτε ἱκανῶς νοήσαντες θεόν, ἄθανάτον τι ζῶον, ἔχον μὲν ψυχὴν, ἔχον δὲ σῶμα, τὸν αἰεὶ δὲ χρόνον ταῦτα συμπεφυκότα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν δὴ, ὅπη τῷ θεῷ φίλον, ταύτη ἔχεται καὶ λεγέσθω τὴν δὲ αἰτίαν τῆς τῶν πτερῶν ἀποβολῆς, δι' ἣν ψυχῆς ἀπορρεῖ, λάβωμεν». Ἀκμαῖο σὲ ἀφηγηματικότητά κείμενο, συμπλέει μὲ ὅσα υἱοθετεῖ ὁ Πρόκλος, μὲ τὸ θεῖον νὰ κατέχει τὴν πρωτοκαθεδρία καὶ νὰ ὀρίζει κανονιστικῶς ἀνώτατες ἀρετὲς ὅπως ἡ φιλία. Ὁ Υ. Brès διευκρινίζει, ἐπίσης τὰ ἐξῆς: «Là où le *Banquet* n'évoquait qu'une expérience possible de la Beauté éternelle, le *Phèdre* évoque deux séries d'expériences: l'ancienne, qui est la participation plus ou moins grande de l'âme à la procession des dieux (246 d-249 b), et la nouvelle, qui constituent les diverses formes de l'expérience amoureuse (249 d-256 e)» (*La Psychologie de Platon*, σ. 253). Πβ. ΔΑΜΑΣΚΙΟΥ, *Εἰς Φύληβον*, 236, 10-11: «ἡ δὲ συμμετρία τὰ ἐμπόδια περικόπτει τῆς πρὸς πλήρῳσιν ἐπιγιννομένης συγκράσεως, οἶον πρὸ ὁδοῦ τις οὔσα τοῦ κάλλους», ὅπου καὶ ἐδῶ ἡ γεωμετρία συνδέεται μὲ τὴν αἰσθητικὴν μὲ ὁρὸς πληρότητας.

χαρακτηρίζεται από εὐτακτες καὶ ἑναρμόνιες –καὶ βεβαίως μεταμορφωτικές– διακλαδώσεις τῆς ἐσωτερικότητας. Προφανῶς ἐδῶ θὰ ἐννοεῖται ὅτι καὶ οἱ δύο ἐξέρχονται ἀπὸ τὴν ὑπαρξή τους μ' ἓναν τρόπο ὃ ὁποῖος διακρίνεται γιὰ τὸν ἀναφορικό χαρακτήρα του καὶ ἄρα γιὰ τὸν μὴ ἀτομοκεντρικό καὶ μὴ ἐγωιστικό, γιὰ τὴν ἐκδίπλωση ἐκ μέρους τους, ὡς ἐμπλεων διαφωτιστικῶν καθηκόντων, τῶν ἐπικοινωνιακῶν δυνατοτήτων, ἀπὸ τίς ὁποῖες θεωροῦνται ὅτι φύσει διακοσμοῦνται. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ καταστάσεις ποὺ κινοῦνται μὲ ὄρους προσφορᾶς –στὴν ὁποία ἐμπεριέχεται καὶ ἡ συστηματικὴ ἀνάγνωση τοῦ «ἑναντι» ὡς ὑποκειμενικότητας μὲ κορυφαία ἀξία– καὶ ὅχι μὲ ὄρους ιδιοκτησίας, ἢ ἐλεγκτικοῦ ἐπεκτατικοῦ φρονήματος.

Τόσο λοιπὸν στὸν μεταφυσικό κόσμο ὅσο καὶ στὸν κόσμο τῶν πολιτικῶν ἀξιῶν-ἀρετῶν ἡ ἁρμονία καὶ ἡ συμμετρία συνυπάρχουν μὲ τὸ κάλλος, δηλαδὴ τὰ ὄντολογικά δεδομένα καὶ τὰ συλλογικά, πραξιακά καὶ διανοητικά, προϊόντα συνδέονται μὲ ἀνώτερης ὑφῆς αἰσθητικές καταστάσεις. Προκαλοῦν γοητεία, ἐνῶ συγχρόνως δὲν παραμένουν σὲ μία διαχειριστικὴ διεκπεραίωση τρεχουσῶν ἀποβλεπτικοτήτων τὰ ὅσα συνυφαίνονται μὲ τὸ πολιτικὸ «πράττειν». Μεταξὺ τῶν δύο κόσμων ἀναπτύσσεται μία παραλληλότητα, ἡ ὁποία δὲν κατατάσσει ὁμως τὴν ἰδιαιτερότητα ἐκάστου, καθ' ὅτι ἐνδεχόμενα ὁποῖας ὑφῆς πανθεϊσμοῦ ἀπουσιάζουν ρητὰ ἀπὸ τὸ σκεπτικὸ τοῦ νεοπλατωνικοῦ σχολασμοῦ, παρὰ τὸν ἀκραῖο μονισμό ποὺ τὸ διέπει. Γιὰ τὸν μεταφυσικὸ κόσμο δηλαδὴ, αὐτὴ ἡ συνάφεια συνδέεται, ἐκ τῶν αὐτοῦδουτικῶν ἀπαρχῶν του, μὲ τὴν ὄντολογικὴ σύστασή του καὶ παραμένει ἀμείωτη. Γιὰ κάθε πόλη, ὅσο, εὐρίσκεται καταρχὰς στὸ ἐπίπεδο τῶν ὄντολογικῶν προδιαγραφῶν ἢ ἐκείνης τῆς δυνατότητας ποὺ προσδοκοῦν νὰ ἀποκτήσουν τίς τεχνολογικές πραγματώσεις τους, καὶ ὅχι βεβαίως μὲ ὀπτικές διαχειριστικές τάξεις. Δὲν ἐκφαίνεται μὲ ὄρους τυπικοῦ αὐτοματισμοῦ καὶ δὲν θεωρεῖται ὡς αὐτονόητη ὅτι θὰ ἀποτελέσει ἄρμό τῶν ἐξειδικευμένων λειτουργιῶν τῆς. Ἔτσι, γιὰ νὰ ἐνεργοποιηθεῖ πλήρως, πρέπει νὰ ἀποτελέσει γενικὴ κανονιστικὴ ἀρχὴ ποὺ νὰ ἐμφανίζεται καὶ κατὰ περίπτωσιν καὶ εἰς τὸ συνεχές χωρὶς ἀποκλίσεις ἀπ' ὅ,τι ἐκφράζει τὴν καθεαυτότητά τῆς, τὸ πηγαῖον τῶν ἰδρύσεών τῆς. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνη τῶν ἀντικειμενικῶν θεμελιώσεων ὅ,τι ἐντάσσεται στὴν περιοχὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, δηλαδὴ ἡ ὑπερβατολογικὴ διάσταση τῶν ἐνεργημάτων, ἡ ὁποία δὲν ἀλάνηται ἀπὸ τίς ἀμφιρρέπειες τοῦ περιπτωσιακοῦ, ἢ ἀπὸ τίς ἀμφιβαλλόμενες προσεγγίσεις του, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, ἔρχεται νὰ τίς τροφοδοτήσῃ, προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν ἐδραῖο χαρακτήρα. Σὲ κάθε περίπτωσιν, μάλιστα, θεωρεῖται ὅτι ἐνυπάρχει *a priori* στὴν ἀνθρώπιν ὑπαρξὴ καὶ ὅτι εἶναι ἱκανὴ νὰ κατακτήσῃ τὸ αὐθεντικό, καθορίζουσα τίς συνθηκὲς δυνατότητας γιὰ κάθε αὐθεντικὴ κατάκτηση.

Κατὰ τὸν Πρόκλο, ἡ κάθε πόλη ἐπομένως καλεῖται διὰ τῆς μουσικῆς νὰ πραγματώσῃ ὅ,τι τῆς ἔχει χορηγηθεῖ ἐκ τῶν μεταφυσικῶν ἀρχετύπων τῆς. Διαθέτουμε, λοιπόν, τὰ ἐφαλτήρια, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουμε ἐκ νέου ὅτι στὸ ἔργο του ἡ μουσικὴ δὲν κινεῖται ἀπλὰ στὴν περιοχὴ τοῦ καλλιτεχνικά ἀξιόλογου, ἀλλὰ κατέχει στοιχεῖα ποὺ ὑπερβαίνουν σὲ μείζονα βαθμὸ μία

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

μονοσήμαντη λειτουργία ἐνδοκοσμικῶν ἀναφορῶν. Ἔτσι, καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο, διὰ τῶν ἀναγωγῶν ποὺ τοῦ ἐξασφαλίζει, πολίτη καὶ τῆς θείας πολιτείας. Καὶ ὑπὸ μία ἄλλη ὀπτική, πρέπει νὰ προσλαμβάνει τέτοια ποιητικά χαρακτηριστικά ἢ ἐκάστοτε σύνθεσή της, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνεται στοὺς καθηκοντολογικοὺς κανόνες ποὺ θέτει ὁ μεταφυσικὸς κόσμος, ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς ποιητικοῦ καὶ ὡς τελικοῦ αἰτίου ἔναντι τῶν προϊόντων του. Ἡ προέκταση, συνεπαγωγικῶς, ποὺ προκύπτει εἶναι ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡ αὐθαιρεσία τοῦ μουσικοῦ συνθέτη ὡς πρὸς τὶς κατευθύνσεις τοῦ ταλέντου του καὶ ἔτσι ὁ Πρόκλος παραμένει στὶς θεωρητικὲς ἀρχὲς τοῦ Πλάτωνα²⁰. Ἡ μουσικὴ δὲν ἐξαντλεῖ τὴ σημασιολόγησή της στὸ περιεχόμενό της, ρήτρα ποὺ ἐπ' οὐδενὶ δὲν τὴν μειώνει στὴν ἀξιολογικὴ κλίμακα τῶν πολιτιστικῶν προϊόντων. Ἡ τὸ περιεχόμενό της δὲν εὐρίσκεται σὲ ταυτότητα μὲ τὴν τυπικὴ γλωσσικὴ δηλωτικότητά της ἐννοιάς της, ἢ ὅποια ἔτσι ἐπιδέχεται πλείστους κατηγορηματικοὺς προσδιορισμοὺς, ἐκφαντικούς πραγματολογικῶν ἐξακτινώσεων καὶ προσλήψεων. Ὁ νεοπλατωνικὸς σχολάρχης προβάλλει, ἔτσι, μία μουσικὴ ἢ ὅποια ἐπιλέγει οἰκείως τὴν αὐτοκριτικὴ δύναμή της, προκειμένου νὰ ἀποκρυπτογραφήσει τὶς αὐτοῦ-περβάσεις της.

Η) Ἐπίλογος

Ἡ πόλη, λοιπόν, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Πρόκλος πρέπει νὰ ἔχει τέτοιας ὕψους αὐστηροὺς νόμους ποὺ θὰ ὀρίζουν τοὺς κανόνες τῶν μουσικῶν συνθέσεων. Ἐκτιμοῦμε ὅτι μία αὐστηρότητα ἀκραίας κανονιστικῆς ὕψους δὲν σημαίνει κατάργηση ἢ ἐξαντλητικὸ ἔλεγχο τῆς αἰσθητικῆς ὡς ἀξίας ἢ ἐγκλωβισμό της σὲ ἀνελαστικὲς σκοπιμότητες κοινωνιοκεντρικοῦ ἐπικαθορισμοῦ

20. Πβ. ἐνδεικτικά, ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία*, 516 a–518 b, *Φαῖδρος*, 249 d–e: «Ἔστι δὴ οὖν δεῦρο ὁ πᾶς ἥκων λόγος περὶ τῆς τετάρτης μανίας – ἦν ὅταν τὸ τῇδὲ τις ὄρων κάλλος, τοῦ ἀληθοῦς ἀναμνησκόμενος, περῶταί τε καὶ ἀναπτερούμενος προθυμούμενος ἀναπτέσθαι, ἀδυνατῶν δέ, ὄρνιθος δίκην βλέπων ἄνω, τῶν κάτω δὲ ἀμελῶν, αἰτίαν ἔχει ὡς μανικῶς διακαίμενος – ὡς ἄρα αὕτη πασῶν τῶν ἐνθουσιᾶσεων ἀρίστη τε καὶ ἐξ ἀρίστων τῷ τε ἔχοντι καὶ τῷ κοινωνοῦντι αὐτῆς γίγνεται, καὶ ὅτι ταύτης μετέχων τῆς μανίας ὁ ἔρων τῶν καλῶν ἐραστὴς καλεῖται. Καθάπερ γὰρ εἴρηται, πᾶσα μὲν ἀνθρώπου ψυχὴ φύσει τεθέαται τὰ ὄντα, ἢ οὐκ ἂν ἦλθεν εἰς τόδε τὸ ζῶον». Πρόκειται γὰρ ἕνα ἐδάφιο τὸ ὁποῖο θὰ ἐνθουσίαζε τὸν Πρόκλο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ γιὰ τὶς ὀλιστικὲς κατευθύνσεις του, καθ' ὅτι συνδέει μία γενικευμένη ἀνθρωπολογία (συνδυάζουσα ψυχολογία – καὶ μάλιστα μὲ τὴν περιγραφὴ ἐκρηκτικῶν τάσεων –, ἠθική, γνωσιολογία) μὲ καταστάσεις τῆς μεταφυσικῆς ὄντολογίας, ὡς πρὸς τὴν ἐξακτινωτικὴ προβολή της. Ἡ μεταφυσικὴ ὡς οὕτως εἶπεῖν προοντολογικὴ πραγματικότητα ἐκπέμπει στὸν ἄνθρωπο ὡς ὄντολογικὴ μονάδα τὴν πρόκληση ὥστε μέσῳ τῆς τέχνης νὰ ἀποτυπώσει αἰσθητὰ ὅ,τι ἄνωθεν τῆς ἔχει χορηγηθεῖ.

ἢ λογοκρισίας. Καὶ ἡ ἐν λόγῳ ρήτρα προκύπτει, διότι ἔχει ἤδη γίνει λόγος ὅτι ἡ πηγή τῆς μουσικῆς εἶναι οἱ Μοῦσες καὶ ὅτι οἱ μουσικοὶ συνθέτες ἔχουν μία ἐρωτική –δηλαδή σὲ προκεχωρημένο βαθμὸ μυστικῆ καὶ ἄρρη-
τη– σχέση μετὰ τὸ περιβάλλον τους. Πρόκειται, δηλαδή, γιὰ στοιχεῖα ποὺ ἐνδυναμώνουν, καὶ δὲν ἀποδυναμώνουν, τὸ καλλιτεχνικὸ βάθος καὶ τὸ αἰσθητικὸ ἄνοιγμα τῆς μουσικῆς σὲ ὀρίζοντες ποὺ ἀνατρέπουν τὸ συμβα-
τικό. Ὁ στόχος ποὺ φέρει στὸ προσκήνιο ὁ Λύκιος φιλόσοφος εἶναι τὸ πῶς –με εὐρύτερη προοπτικὴ νὰ μὴν παραμείνει σὲ γενικοῦ τύπου προτά-
σεις– ἡ μουσικὴ ὡς ἓνα ἔντεχνο προϊόν μετὰ διαστάσεις ποὺ πραγματώνουν
τὸ κάλλος, μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μετὰ τὶς ἀνώτερες κατακτήσεις τῆς πολιτικῆς
ἀρετῆς. Καὶ ἐπειδὴ ἐκτιμᾷ ὅτι μία τέτοια συνάντηση δὲν μπορεῖ νὰ πραγ-
ματοποιηθεῖ εἰσέτι χωρὶς διαμεσολαβήσεις, καταφεύγει στὴν ἐκπαίδευση.
Ἔτοι, παραμένει καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὕτῃ πιστὸς στὴν πλατωνικὴ παρά-
δοση, διατυπώνοντας προτάσεις ποὺ ἀπαιτοῦν προκεχωρημένες συνθέ-
σεις²¹. Τὸ παράδειγμα τῆς ἔρευνάς του παραμένει ἐδραίως ὀλισθικὸ καὶ
ἀνετα προσλαμβάνει τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ συστήματος. Καὶ βεβαίως σὲ
μία τέτοια προοπτικὴ ἀπουσιάζει ρητὰ ὅ,τι χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ Σχολή
τῆς Φρανκφούρτης ὡς «μαζικὴ κουλτούρα», ἡ ὁποία, κατευθυνόμενη
ἀπὸ δυνάμεις κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ ἐλέγχου, ἐπιβάλλει στοὺς πο-
λίτες συγκεκριμένου τύπου πολιτικὰς ἐπιλογές, ἐξουδετερώνουσα
ἐντεχνα τὴν ἐνδόμυχη διαθέσή τους γιὰ τὴν ἀναγωγὴ τους σὲ περιοχές
ἀπὸ τίς ὁποῖας ἀπουσιάζει ἡ σκοπιμότης τῶν καθ' ἡμέραν συμβατικῶν
δραστηριοτήτων.

21. Πὰ τίς θέσεις τοῦ Πλάτωνα ἀναφορικά μετὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸ προσανατολισμὸ τῆς μουσικῆς, πβ. E. MOUTSOPOULOS, *La musique dans l'œuvre de Platon*, Paris, PUF, 1959, ὅπου ἐπισημαίνονται τὰ ἀκόλουθα: «Dans l'état Platonicien, des lois définiront rigoureusement et irrévocablement non seulement les matières à enseigner, non seulement les manifestations tendant à rendre la réalité musicale possession commune, mais aussi les agents, et les autorités de l'éducation musicale qu'elles élèvent ainsi au rang d'une institution publique» (σ. 218).

22. Πὰ τὸ σύγχρονο φαινόμενο τῆς μαζικῆς κουλτούρας, πβ. ἐνδεικτικὰ ANTOPNO, ΛΟΒΕΝΤΑΛ, ΜΑΡΚΟΥΖΕ, ΧΟΡΚΧΑΪΜΕΡ, *Τέχνη καὶ μαζικὴ κουλτούρα*, μτφρ. Ζήση Σαρί-
κα, Ἀθήνα, Ὑψίλον, 1984. Ἐνδεικτικὰ παραθέτουμε τὴν ἀκόλουθη ἐπισήμανση τοῦ Μάξ Χορκχάιμερ: «Ἡ ἀτομικότητα, ὁ ἀληθινὸς συντελεστής τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ κρίσης, δὲν ἔχει σχέση μετὰ τίς ἰδιοσυγκρασίες καὶ τίς παραξενιές τῶν ἀνθρώπων. Ἀντί-
θετα, ἐκφράζει τὴ δύναμη τῆς ἀντίστασης στὴν πλαστικὴ ἐγγείωση στὴν ὁποία ὑποβάλλει τοὺς ἀνθρώπους τὸ ὑπάρχον οἰκονομικὸ σύστημα θέλοντας νὰ τοὺς ἐξομοιώσει καὶ νὰ τοὺς ἰσοπεδώσει (*Τέχνη καὶ μαζικὴ κουλτούρα*, σ. 49). Ἀφήνουμε πάντως τὴ συζήτησι σὲ αὐτὸ τὸ προοιμακὸ σημεῖο, διότι προϋποθέτει εὐρείες ἐννοιολογικὲς διευκρινίσεις, προ-
κειμένου νὰ ἀποκτήσουν ἔγκυρη θεωρητικὴ νομιμότητα οἱ συγκριτικὲς συνεξετάσεις με-
ταξὺ Πρόκλου καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης. Ἐκτιμᾷμε ὅτι συνι-
στᾷ ἓνα θελκτικὸ ζήτημα γιὰ ἔρευνα.

Σύμφωνα με τὰ ὅσα ἀναπτύξαμε, θὰ σημειώναμε ὅτι ὁ Πρόκλος δὲν θὰ παρακολουθοῦσε –τὸ ριζικὰ ἀντίθετο ἀκριβῶς μάλιστα θὰ συνέβαινε– τὰ ὅσα, μὲ βάση τουλάχιστον τὴν κριτικὴ πού τοὺς ἀσκεῖ ὁ J. Habermas, υἱοθετοῦν ὁ Adorno καὶ ὁ Derrida ἀναφορικὰ μὲ ὅ,τι θὰ ὀριζόταν ὡς ὀλισθητικὸ σύστημα: «Ὁ Adorno καὶ ὁ Derrida εἶναι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἰδιαίτερα εὐαίσθητοι στὰ κλειστά, ὀλισθητικὰ μοντέλα, πού ἐνσωματώνουν τὰ πάντα, ἰδιαίτερα στὸ ὀργανικὸ στοιχεῖο μέσα στὸ ἔργο τέχνης [...]. Καὶ οἱ δύο χρησιμοποιοῦν τὸ ἀπόσπασμα ὡς μορφή παρουσίας καὶ βλέπουν μὲ δυσπιστία κάθε σύστημα [...]. Συναντῶνται σὲ ἓναν ἀρνητικὸ ἐξτρεισμό, ἀνακαλύπτουν τὸ οὐσιαστικὸ μέσα στὸ περιθωριακὸ καὶ τὸ δευτερεῦον, τὸ δίκαιο στὴν πλευρὰ τοῦ ἀναιρεπτικοῦ καὶ τοῦ ἀποκηρυγμένου, τὴν ἀλήθεια στὴν περιφέρεια καὶ ὄχι στὸ κυρίως πεδίο» (*Ὁ φιλοσοφικὸς λόγος τῆς νεωτερικότητας*, μτφρ. Λ. Ἀναγνώστου καὶ Ἀν. Καραστάθη, Ἀθήνα, Ἀλεξάνδρεια, 1993, σ. 234). Οἱ θέσεις τοῦ νεοπλατωνικοῦ σχολάρχη κινοῦνται πρὸς ἄλλης τάξης διαδρομές: «Καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων γνῶσις ὠρισμένους ἔχει τοὺς τρόπους τῆς κατὰ λήψεως, ἡ δ' ἐπιστήμη καὶ τὰ κριτήρια προεῖληφεν ἐν ἑαυτῇ τῆς ἐκάστου φύσεως»²³.

Χρήστος ΤΕΡΕΖΗΣ – Μαρία ΤΣΙΑΜΗ
(Πάτρα)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

THE POLITICAL AND PEDAGOGICAL FUNCTION OF MUSIC ACCORDING TO THE NEOPLATONIST PROCLUS. FROM THE WORLD OF NARRATIONS TO THE REVOLUTIONARY COMPOSITIONS

Abstract

In this article we attempt to show that Proclus does not approach music only by means of strictly artistic and aesthetical criteria. Thus, he does not isolate music from the wider human adventure, but he considers that it has the capability to contribute decisively towards the elimination of the personal and social pathological causes and to the significant improvement of the political system, by means of its inclusion in the curriculum. He argues that quality music does not aim so much at the entertainment or amusement of its listeners, but at their deep communication with their own internality and their fertile presence in the collective becoming. Our basis is Proclus' commentary on the Platonic dialogue *Alcibiades I*, 106 a, which is contained in his *Commentary on Plato's Alcibiades I*, 193, 25–206, 14. Our study is divided into the

23. *Εἰς τὸν Πλάτωνος Πρωτὸν Ἀλκιβιάδην*, 262, 7–10.

following sections: *A. Introduction*: here we concisely present the general epistemological principles, by means of which the Neoplatonist philosopher constructs his philosophical system. *B. Music and its self-transcendence*: in this section we present the way Proclus incorporates music in his philosophical system, particularly in what relates to the cultural matters in connection with practical Reason. *C. The commentary on Alcibiades I as a preamble of the new semantic era*: here what is concisely presented is the main, original directions of this treatise of Proclus in the fields of Anthropology, Ethics, Politics and Pedagogy. *D. Music as part of the curriculum*: according to the relation of music with sciences and gymnastics, what is discussed here is its particular pedagogical character and its implementations concerning the moral and political improvement of the pupil. More generally, the way of transformation of the political system through music in its perspective is also stressed, since it offers the basis for the transcendence of rivalry and the promotion of communication among the citizens. *E. Music and the morally worthy*: here it is underlined that music positively contributes both to individual ethics and to collective activities, with the latter factor offering substantial space to the former. We can argue that Proclus promotes music in such a way, that it is shown to be a revolutionary power. *F. The teleological course of the educational paradigm*: the discussion here is about the way music, according to the Neoplatonist philosopher, does not serve an educational system which supplies simple information material, but advances the realisation of the ideal type of man. In any case, however, the specific character of every student as a personality does not become invalid. *G. The primary metaphysical dimension of music*: in this section it is stressed that, according to Proclus' standard practice, music is presented as established in the metaphysical world. It expresses a type of what is worthy, that of authentic beauty, which contributes to the metaphysical principles becoming an individual and political fact. At the same time, it is the factor which elevates man to the metaphysical archetypes and contributes to his assimilation to the divine. *H. Epilogue*: as an extension, we formulate a proposal for the co-examination of Proclus' texts about music with the relevant positions of the representatives of the Frankfurt School, mainly those referring to the modern phenomenon of mass culture, within the perspective of transcendence of social pathological causes.

Christos TEREZIS – Maria TSIAMI